

Yeryüzü : Cehennem

Enis Batur

altkitap-0-deneme

-O-deneme

Yeryüzü : Cehennem

Enis Batur

altkitap - deneme 4

Yeryüzü: Cehennem
Enis Batur

Eylül 2001

Yayına Hazırlayan: Burak Şuşut
Düzelti: Burak Şuşut
Tasarım: Faruk Ulay
Tasarım Uygulama: Murat Gülsoy

www.altkitap.com
editor@altkitap.com

Yazar Hakkında

Enis Batur

Enis Batur'un (28 Haziran 1952, Eskişehir) ilk yazısı 1970'te, ilk kitabı 1973'te yayımlandı. Acı Bilgi'nin ardından önce İlhan Berk: Mağara Ressamı, Sapkın Nakkaş, Nâmahrem Kalem ile Rabiâ Hatun: Tuhaf Bir Kıyamet'i, son olarak da Yazboz'u yayımladı. Galatasaray Üniversitesindeki dersini geçtiğimiz yıl 'yol-cu-luk' temasına ayırdı. Son dönem ürünlerini Kitap-lık, Sanat Dünyamız, Güldiken, Cogito ve Virgül'de yayımlamaya devam ediyor, pazar günleri Cumhuriyet gazetesinde 'Okuma Lambası' başlıklı köşesinde yazıyor. 1988'den bu yana Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık'ta çalışıyor.
50. yaşına hazırlanıyor.

Yaratýlýþ-Tufan-Kýyamet

Enis Batur, 1999-2000 dönemecinde, bir binyýl kavþaðýnda, bu köprü üzerinde kafa yorduðu bir dizi metin üretti. Yaradýlýþ-Tufan-Kýyamet üçgeni içinde sýkýþan, sýkýþtýrýlmak istenen Zaman'ýn ademoðlunda doðurduðu korku formatlarý hakkýnda bir zincirleme-kitap doðdu oradan.

Bütünün parçalarý, bir sergi kataloðunda, Hürriyet gazetesinde, Sanat Dünyamýz ve Cogito dergilerinde yayýmlandý - ilk kez burada günýþýðýna çýkan "Ýkibin" dýþýnda...

Yeryüzü: Cehennem - Enis Batur

ÝÇÝNDEKÝLER

KIYAMETİN ÖZÜ

Bizim bugün, ev ya da otomobil, iskemle ya da diş fırçası tasarımından sözediş rahatlığımıza ve ciddiyetimize koşut biçimde, üç-dört bin yıl öncesinin Mezopotamya'sında, Fırat kaynaklarında, Anadolu'da yaşayan insanlar evren tasarımı üzerinde akıl yürütüyorlardı. Henüz fethedilmemiş, keşfedilmemişti yeryüzü; dağların ve denizlerin ötesi som bir muammâydı, en bilgili kişiler için bile. Geçmişe ait bilebildikleri öylesine sınırlıydı ki o çağda, gelecekten ödlerinin kopmaması beklenemezdi. Herkesin kafası tıkabasa şiddet efsaneleri, öyküleri ve gizleriyle doluydu. II. Asurnasirpal'ın tarihçileri, bu kanlı hükümdarın ağzından, Hulluya'yı nasıl yerlebir ettiğini, kaledeki üç bin tutsağını, çoluk çocuk ayırmadan, ateşler yakıp nasıl yok ettiğini aktarıyor. Gene de, asıl korku kaynağı evrenin mimarı, mimarlarıydı şüphesiz: Eski Ahid'in hikâye deposunu besleyen yıkımlar, depremler, tufan provaları onların gözünde gökyüzünden inmiş, her an inebilecek gazap işaretleri, cümleleriydi.

Dönemin yeryüzü tasavvuru, kökten farklıydı bir kere. Ne yerkürenin ucu bucağı kestirilebilirdi eldeki verilerle, ne de tanrıların beldesine ilişkin bir imgesel ortaklık yaratma olasılığından sözedilebilirdi. Evren tasarımı, böylelikle, üç ayrı payandaya dayandırıldı: Yeryüzü, yeraltı ve gökyüzü genel çerçeveyi oluşturuyordu şimdi. Bu üç bölgeye ait "bilgi"lerin, söylemlerin, gerçekliklerin dağılımı Hayat'ın genel haritasını ortaya koymuştu: Yeryüzündeki insan, yeraltındaki tanrılarla gökyüzündekiler arasında sıkışmıştı.

Bugün, Tevrat'ın ve İncil'in bölümlerinin eşzamanlı metinler olmadığını, en eski parçalarla (İ. Ö. 1100 yılından kalma "Debora'nın Şiiri"yle) en yeni parçalar arasında iki bin yıla varan yazılış farklılıkları bulunduğunu biliyoruz — bu zamansal uçurumlar, kimi zaman tek bir metnin parçaları arasında da yer almıştır. Bugün pek bilmediğimiz şu: Modern Zamanlar'a gelesiye, bir avuç insan sayılmayacak olursa, Eski Ahîd'in ilk (Tanrı tarafından bir seferde yazdırılmış), en eski kitap olduğu genel kabul görmüştür. Jean Bottéro, bu mitolojinin 3 Aralık 1872 günü Londra'da, Gılgamış Destanı'nın G. Smith tarafından bir bölümünün tanıtılmasıyla çöktüğünü aktarıyor.

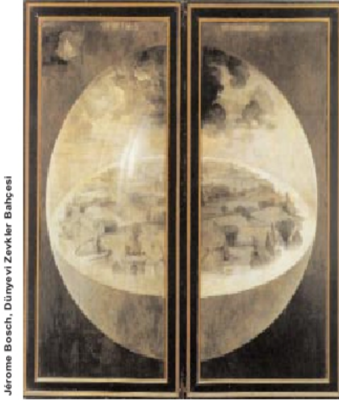
Modernlerin yeryüzünü okuma, evreni tasarımlama eşiklerini değiştiren süreci tanıyoruz: Galileo'dan ve Kopernikus'tan, Columbus'tan ve Magellan'dan Bruno ve Descartes'a, içiçe geçmiş merdivenlerin biribirilerini bütünlemiş basamaklarını gözümüzün önüne getirebiliriz. Daha az tanıdığımız bir süreç, tarihçilerin ve kazıbilimcilerin, filologla-

rýn ve uygarlýk tarihçilerinin son yüzyýlýn getirileri, kazanýmlarý ile katettikleri me- safedir. Okurun, düz okurun sokulmakta en hafifinden güçlük çektiði alanlar bun- lar: Çiviyazýsýndan ibraniceye, eski yu- nancadan ermeniceye ve kýpti diline, ölüdillerarasý ciddî bir aþinalýk gerektirdi- ði, metinlerin karþýlaþtýrýlmasý aþama- sýnda baþvurulan kaynaklar kiþiyi dik yo- kuþlara sürdüðü için. Neyse ki, araþtýr- ma sonuçlarýnýn, yavaþ yavaþ daha ge- niþ bir okur kitlesine ulaþabilecek verim- leri de oluyor bir süredir: Bottéro'nun "Mezopotamya: Yazý, Akýl ve Tanýmlar"ý (1987) ile "Tanrý'nýn Doðumu-Kitabý Mu- kaddes ve Tarihçi"si (yeni basýmý: 1992), Jacques le Goff'un "Araf'ýn Do- ðuþu" baþlýklý soluk kesici kitabý (1981), Eski Yunan üzerine nicedir geniþleyen yorum alanýna farklý boyutlar getiren, böylelikle de Hýristiyanlýk öncesinin ana kaynaklarýna ýþýk tu- tan çalýþmalardan birkaçý.

Bu verileri, bir de, özellikle son on yýldýr baþdöndürücü bir hýz ka- zandýðýna tanýk olduðumuz binyýl okumalarýyla yanyana getirmek ge- rekiyor. Besbelli, günümüzün yazarý, araþtýrmacýsý, yorumcusu 2000 yýlý kavþaðýnda güçlü bir temel korkunun güdümünde görülmeyecektir: Yeryüzüne iliþkin kaygýlarýný çoklukla aklýn sýnýrlarý içinden kopmaksý- zýn tartmakta, deðerlendirmekte, kýyamet imgesini buyurgan ve yayýl- macý yetke özlemine, ya da doðal dengenin bozulmasýna yol açan ha- ris ve vurdumduymaz ("benden sonra tufan", görece olarak yeni bir de- yim deðil midir?) bir zengin olma taþkýnlýðýna baðlamaktadýr — güdü- lere, bilinçaltýna, irrasyonellik gizilgücüne pek pay býrakmayan bir ba- kýþaçýsýyla karþýkarþýya olduðumuzu, duraksamadan söyleyebiliriz sa- nýyorum.

Gelgelelim, yeryüzünü kaplayan milyonlarca insan için genelgeçer bir durum sayamayýz bunu. Korkularý, umutlarý, karabasanlarý, beklen- tileri ile ortalama insan'ýn, kolektif düþ deposundan hâlâ beslendiði açýktýr: 2000 yýlýnýn bireyi için evren tasarýmý, edindiði bilgilerin ötesin- de, bir giz topu olmayý sürdürüyor. Hayat'ýn ve Ölüm'ün koordinatlarýn- da uzunboylu bir deðiþiklik

yok gerçekte, Mimar ’ýn ve Kul’un rol daðýlý- mýnda da. Yanýt gereksinmesi aðýr bastýðý sürece, yazgý düðümünün çözümü için bilginin adým atmasýný beklemeyecek kimse: Gökteyse gökte, faldaysa falda, yakarýdaysa yakarýda kutuplara yüz sürülecek. Le Goff, “Araf” kavramýnýn, burayla ötesi arasýndaki köprünün ge- niþ ölçüde Kýyamet metinlerinde tohumunu bulduðunu, oradan serpil- diðini gözler önüne seriyor. Yaklaþýk beþ bin yýllýk bir zaman dilimi için- de Cehennem, Ölüm, Ölümsüzlük arayýþý, Tufan, Kýyamet gibi ana im-

Jérome Bosch, Dünyevi Zevkler Bahçesi

gelerin geçiþin mantýklarýna, ortak ikonografik alanlarýna dikkatle bak- mak gerekir. Baltrusaitis'in Ortaçaðýn görsel haznesini incelediði çalýþ- malarýnda rastladýðýmýz onca kesiþme, Panofsky'nin anýtlaþtýrýlan ölüm'ün figürlerini sökerken yanyana dizdiði ipuçlarý, ortak Belleðin oy- lumunu gösteriyor.

“Binyýlýn Bekleyiþinde” baþlýklý bir denemesinde, Pierce'in bir sap- tamasýndan hýzýný alarak, her Kýyamet yorumunun gerçekte bir ‘ilk metnin okumasý’, yorumlamasý anlamýný taþýdýðýný ileri sürüyor, kay- nak-metnin her okumayla doldurulduðuna iþaret ediyordu Umberto Eco. Ýlkçaðýn anonim minyatür ustalarýndan Dürer 'e ve Bosch'a, ora- dan asrî zamanlarýn ressamlarýna geçerken, Kýyamet imgesinin her sanatçýda bulduðu karþýlýðý bu hizaya oturtmak gerekir.

Hem nedir ki, Kýyamet'in özü?

Ateþ, Su, onlarý yaratan Hava deðil midir?

I. TEKVÝN ve TUFAN

Sularýn nasýl oluþtuðuna ve kabardýðýna dair

Allah dedi: Sularýn ortasýnda kubbe olsun, ve sularý sulardan ayýr- Ve Allah kubbeyi yaptý, ve kubbe altýnda olan sularý, kubbe üzerin- olan sulardan ayýrdý; ve böyle oldu. Ve Allah kubbeye gök, dedi. Ve akþam oldu ve sabah oldu, ikinci gün. Ve Allah dedi: Gök altýndaki su- bir yere biriksin, ve kuru toprak görünsün; ve böyle oldu. Ve Allah topraða Yer, dedi; ve sularýn birikintisine Denizler, dedi; ve Allah olduðunu gördü."

[Eski Ahit, Tekvin, Bap 1, 6-10.]

Tektanrýlý dinlerin öykü deposunu önceleyen, dolayýsýyla hazýrla- yoðuran en eski metinler Yaradýlýþ ve Tufan imgelerine odaklan- Elimizdeki dip kaynak Gýlgameþ Destanýnýn Tufan þiiri: O nokta- baþlayarak su'yun varoluþu ve yokoluþu iki omuzunda taþýdýðýný gözlüyoruz.

bin yýl öncesinin evren tasavvurunda gökyüzünün suyla kaplý hava'nýn su'yun bir hali olarak tasarlandýðý apaçýktýr: "Sularýn kubbe olsun, ve sularý sulardan ayýrsýn". Aziz Yuhanna'nýn ("apokálupsis"i Kýyamet'e indirgememek gerekir, "vahiy" bo- atlayarak) üzerinde çalýþan Endülüslü Arap minyatürcüsü, Nil'i Akdeniz'i içeren, yeryüzünü kuþatan sonsuz döngülü bir suyla sýnýr- lý haritasýnda bu evren tasarýmýnýn yetkin bir örneðini verir. Ayný yakla- þýmla Doðu minyatürlerinde ve Codex Mendoza'nýn ilk sayfasýnda da karþýlaþýyoruz: Aztek efsanelerine göre, Texcaco gölü herþeyi kuþat- maktaydý.

Hayat'ýn ana kaynaðý su, Ölüm'ün ana kaynaðý olmaktan geri dur- mamýþtýr: "Büyük enginin bütün kaynaklarý yanýldýlar, ve göklerin pence- releri açýldýlar." Nuh'un gemisi, yazýlý tarihin ilk kurtuluþ metaforudur — herkesin bir gemisi olmalý.

"Ve A
sın.
de o
akşa
lar b
kuru
iyi ol

Tekta
yan, yoğu
mıştır. Elir
dan başla
gözlüyoru
Beş b
olduğu, ha
ortasında
"Görüm"ü
yutunu atl
ve Akdeni

5

Kuþatan deniz, kabaran deniz, gökkubbe deniz: Bu ortak korku hiçbir vakit bütün bütüne erimemiþtir. Önce Panofsky, sonra Hartmut Böhme, Dürer 'in kýyamet alýþtýrmalarýný, döneminin baðlamýna yerleþ- tirirler: 1494'den baþlayarak, bir göktaþýnýn yerküreyi yokedeceði yollu kolektif korku ressama da bulaþýr; 1498'de, 1500'de gerçekleþeceði inancý gitgide büyüyen Kýyamet'ten önce Aziz Yuhanna'nýn metnini re- simler; 1525'de, hâlâ gücünden birþey yitirmeyen son korkusunun et- kisiyle gördüðü bir düþü yazar ve çizer: "Dev su þeritleri gökyüzünden inecek ve yeryüzü yokolacak".

Denizden geldik, deniz gelip bizi kaplayacak.

II. EFSANE ve MENKIBE

Sularýn nasýl tuttuðuna ve yuttuðuna dair

“O zamanlar bu koca denizden geçilebiliyordu; çünkü sizin Herakles sütunlarý dediðiniz o boðazýn önünde bir ada vardý. Bu ada Libya ile Asya’nýn ikisinden daha büyüktü... Ýþte bu Atlantis adasýnda, hükümdarlar, hâkimiyetini bütün adaya, öteki adalara, hatta kýtanýn bazý parçalarýna kadar uzatan büyük, hayranlýðа deðer bir devlet kurmuþlardý... Ama bundan sonra korkunç yer sarsýntýlarý, tufanlar oldu. Bir gün, bir uðursuz gecenin içinde, ne kadar savaþçýmýz varsa hepsi birden bir vu- ruþta topraða gömüldüler. Atlantis adasý da, ayný þekilde, denize gömü- lerek yok oldu. Ýþte bunun içindir ki, ada çökerken meydana getirdiði sýð bataklýklar yüzünden o deniz, bugün bile, geçilmez, dolaþýlmaz bir haldedir”.

[Platon, “Timaios”, 24e-25d.]

Atlantis’in öyküsü, Akdeniz’in (“Ana” denizin, “bizim deniz”in) mito- loji çaðýnda nasýl dibine, diplerine doðru bir düþüþ çaðrýsý yaptýðýnýn bulanýk belgesi. Çekip yuttuklarý uzun bir listede buluþurlar: Ýkarus, Mi- nos, Ariadne, Theseus, Inakos, Epafos, Glôkos, Ege... daha niceleri Akdeniz’de boðulmuþtur. Tutar ve saklar sular: Onlar ki, þairin dediði gibi, ‘boðulduklarý yaþlarýndadýrlar ’.

Denizin çaðrýsý, bir de anakarada yaþanan týkanýklýðýn, daralýþýn sonucu: Modernlerin imgelemini týrmalayan öncü Robinson Cru- soe’dur kesinkes, her kaçaðýn ada düþünde baþka bir çeþitlemesi ya- tar (bkz. Akþit Göktürk’ün “Ada”sý), Gauguin’in Noonoa’sýnda açýða çý- kacaktýr cennet hülyasýna bitiþmiþ gerçek çehresi — vargý: Hiçbir ada ýssýz deðildir.

Büyük ada ressamlarý, haritacýlarý, çaðlar boyu bunu doðrulamýþ-lardýr: Ayak basýlmamýþ tek adadýr Atlantis. Öbürleri sarý, bordo, kah- verengi, soluk mavi lekeler Deniz'in ortasýnda birer tehlikeli gemi, bek- lerler. Her adanýn kopkoyu, gamlý hikâyeler biriktirdiði bilinir: Giden ve dönmeyen gemiciler, gelen ve dönemeyen sürgün beyleri, kabaran ve yenilen dalgalarýn grameri.

Homeros da, Hesiodes de, yaþamlarý bir 'kahraman'ýnkine yaraþýr biçimde geçip tamamlanan bireylerin, görünmez bir adada, Kutlular Adasý'nda buluþtuklarýný belirtiyorlar. Böcklin'in "Ölüler Adasý" gibi ses- siz, dingin, biraz karanlýk bir ada mýdýr bu, yoksa güneþin batmadýðý noktada bekleyen tekinsiz bir toprak parçasý mý, bunu oraya gitmeye hak kazananlar bilebilecek olsa olsa.

Denizi geçeceðiz, o gelip bizi kapsayacak.

III. HAYAL ve HAYALET

Sularýn nasýl olanlarý ve olmayanlarý gösterdiðine dair

“Girdiðin aynada geçmiþ gibi dîðer küreye,

Sorma bir sâniye, þüpheyle, sakýn: ‘Yol nereye?’ Ayrýlýp neþ’eni yükseltici sarhoþluktan,

Yýlma korkunç uçurum zannedilen boþluktan! Duy tabîatte biraz sen de ilâh olduðunu, Rûh erer varlýðýnýn zevkine duymakla bunu. Çýktýðýn yolda, bugün, yelken açýk, yapayalnýz, Gözlerin arkaya çevrilmeyerek, pervâsýz, Yürü! Hür mâviliðin bittiði son hadde kadar!... Ýnsan âlemde hayâl ettiði müddetçe yaþar. [Yahya Kemal Beyatlý, “Deniz Türküsü”nden.]

Doðunun ve Batýnýn bütün Þehrazat’larý denizcilik, gemicilik masal- larý söylemiþlerdir. Kadýnlar kýyýda bekler, erkekler sulara açýlýr; Penelo- pe gergefinin baþýnda taliplerini eleyerek çilesini çeker, Argonotlarýyla yola düþen Jason’un ardýndan iki çocuðunu öldürür Medea, Sinbad’ýn arkasýnda iki yolculuk arasý hep bir silûet bekler.

Yalçýn dalgalarýn, kuduz fýrtýnalarýn, kalýn sislerin, barutun ve ate- þin arasýndan geçerken denizci gemisini rahim bilir, Yunus peygambe- rin kendisini yutan balinaya yalvardýðý gibi, her yolculuðun sonunda topraða onu kussun, ister. Bir kayýðýn, teknenin, geminin sanat yapýtý olduðunu unutmuþ bir çaðýn insaný olmak acý: Onu Sarkis, Staël, Tu- ran Erol müzeye ya da galeriye soktuðunda, artýk kendisi olmadýðýnda yaratý sanýyoruz biz — Dîvan þiirinde öyle midir oysa: Þair, býrakýr yüz- sün kalyonlar, bir gözyaþý denizinin içinde.

9

Yahya Kemal’in “Sessiz Gemi”si, Fellini’nin “E la nave va”sý, Bryars’ýn “The Sinking of Tita- nic”i: Bu hayal edilmiþ gemilerin arkasýnda sa- hici modelleri durur. Onlarýn arkasýndaysa, düþgücünün yelkenlerine üflediði, ateþler için- de yatan bir gemicinin sayýklamalarýnda canla- nan hayalet bir gemidir, süzülür.

Dört yönün, beþ kýtanýn bütün denizlerini týklým týklým dolduran o yabanýl hikâyeleri Ko- lumbus, Macellan ya da Pirî Reis gibi açýk de- niz korkusuzlarý da tanýmýþtý. Onlarýn deniz- den, denizlerden korku duymamalarý, antropo- loglarýn (Vernant ve Detienne’in sözgelimi) ka- nýtladýklarý gibi, Sümerlerden Eski Yunan’a, oradan Araplar eliyle Ortaçað’a sýçrayan temel bir inanýþa, Deniz’in doðru ve adil olduðu inaný- þýna baðlýydý: Denizin Ýhtiyarý, diye anýlagelen, engin sularý ve ötesini temsil eden kudret, So- lon’a bakýlýrsa, onunla iliþkisini alabora etmeye kalkýþmayan gemiciyi koruyacak, iade edecek- ti.

Deniz geçmek, sýrat geçmek.

IV. MED ve CEZÝR

Sularýn hareketlerine, ölçülerine, renk ve ýþýðýna dair

“Sonuç olarak, oluþumuna katkýda bulunan karmaþýk öðeler ve doður- duðu daha az karmaþýk öðeler gözönünde bulundurulmaksýzýn bir dal- ga gözlemlenemez. Öte yandan, bütün bunlar deðiþir durur, onun için de bir dalga ötekinden hep farklýdýr; buna karþýlýk, bir dalga ötekisinin týpkýsýdýr da, gelgelelim kendisinden önce ya da sonra gelenin deðil; ký- sacasý, kendilerini tekrarlayan biçimler ve kesitler vardýr, ne ki zamana ve uzama düzensizce daðýlmýþlardýr. [Italo Calvino, “Bir Dalganýn Okunuþu”.]

Susan Hiller ’ýn kýyý kasabalarýný, köylerini döven hýrçýn dalgalarý konu edinen kartpostallardan hareketle ortaya koyduðu “iþ”, güçlü bir yapýt: Hem bir durumun, donayazmýþ bir hareketin silsilesini vurgula- dýðý, hem de biriciklik kavramýyla çoðaltma kavramýný ayný çatý altýnda tokuþturduðu için. “Bir dalganýn okunuþu”na iliþkin alýþýlagelmedik bir yorum denemesi.

Gemicileri, deniz adamlarýný saymayacak olursak, dalganýn ilk cid- dî okuru Leonardo: “Defterler”in bir bölümünde, çizim eþliðinde, dalga- nýn oluþum mekanizmasýný kurcaladýðý göze çarpýyor. Kýpýrtýsýz, han- diyse ölü bir yüzeyden kýrýþýk, Lorca’nýn deyiþiyle “kývýrcýk” haline, ora- dan Hokusaï’nin fýrçasýnda en ünlü son-biçimini bulan hareket, böyle- likle ölçülerine ayrýþmýþtýr. Karnýný içeri çekerek gerilip yükselen, doru- ðunda köpüklenen, sonra da ataðýný gerçekleþtiren dalganýn beyaz ile

siyah arasý, aldýðý ýþýða baðlý olarak yanardönerleþen renk tayfý göz alýr. Okunasýya tükenir, yeniden baþlar: Cümlesi.

Sanat Tarihi, pek çok deniz resmi taþýr önümüze. Dal- ga sözkonusu oldu- ðunda birikisini ayýrmak gerekir: Courbet'ninkini, Nolde'ninkini, bir de Calder 'ýn tekerlekli güneþ çarkýný çaðrýþtýran dalga yavrusunu. Onlar özel okuma, yorumlama denemeleridir, Bay Palomar 'ýn tasarýsýný gide- rebilecek türden gözlükler takmamýzý saðlarlar.

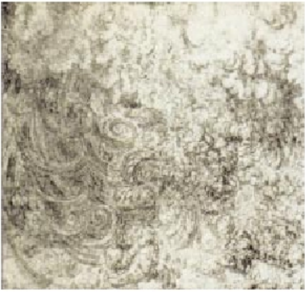
Hem nedir ki, gerçekten de, dalga? Bir harf, bir hece mi? Kelime- ler haline geldiðinde mi dalga dalga olmaya hak kazanmýþ demektir? Yoksa, kelimeler öbür kelimelerin peþine takýldýðýnda, uzun, neredey- se dipsiz bir cümle kendini tekrarlamaya koyulduðunda mý açýklýk ka- zanýr dalgalarýn semantiði?

Belki de bakmak, okumak yetmiyor onlarý tutmaya, onlara bir de

kulak kesilmek gerekiyor.

Köpüðün söylediði bu.

Dalga geçerken, dalga geçmemeli.

V. SES ve SANRI

Sularýn nasýl seslendiðine ve iþitildiðine dair

“Ve çevirmeniysem ben dalgalarýn” [Vicente Huidobro, “Denize Anýt”]

Dalga cümleleri, kulaða göre, boyut de- ðiþtirir: Anlam yerini ezgiye, musikînin arit- metiðine býrakýr: Crescendo halinde mýrýltý- dan fýsýltýya, seslenmeden ünleme, öfkeden taþkýnlýða týrmanan bir merdiven.

Debussy’nin “Deniz”i o eþikleri verir. Bestecinin, hem Turner ’dan, durgun akþam denizi yangýnlarýnýn etkisinden sýyrýlamadý- ðýný biliyoruz, hem de -partisyon kitabýnýn kapaðý için de uygun gördüðü- Hokusaï’ýn azametli dalgasýndan. Bir iç deniz deðil mi- dir bize dinlettiði?

Britten’ýn “Billy Budd”dan yola çýkarak bestelediði gergin opera, insanlar arasýnda- ki dramatik çalkantýlarý, zemine yayýlan de- niz seslerinden çýkarak yansýtýr.

Vivaldi’nin “La Tempesta di Mare”si, adý üzerinde, ilençler yaðdýran

maðrur ve yýrtýcý bir denizi seslendirir: Ses ve öfke!

Bryars’ýn Titanic için bestesi, bir son þarkýnýn selâmlanýþýdýr: Tran- satlantik Okyanusun buzul sularýna gömülürken bile çalmayý kesme- yen gemi orkestrasýnýn üyeleri için saygý duruþu: Deniz onlarý öylece almýþ korumuþtur.

Onca boyölçüþme bir yana, Deniz, kendi saf musikisiyle aðýrlýðýný

koymayý sürdürür: Çaðýrýr, inler, paylar, tokatlar.

Diplerde, girdaplarýn ötesindeki batýklar cehenneminden ürpertici

uðultusu gelir.

Kayalarda patladýðýnda, sürüklediklerini taþýdýklarýný kýyýlara

çarp-

týðýnda, döner yankýsý çalýþsýn ister.

Þimþekleri çeker, soðurur.

Dindiðinde onu dinlemek güçleþir. Deniz sesi: Ses denizi.

VI. KIYI ve KÖRFEZ

Sularýn nasýl yansýdýðýna ve yansýttýðýna dair

“Bunun nasýl olduðunu çok iyi inceledim Güneþ batýnca

Önce deniz kararýr

Gökte büyük bir aydýnlýk kalýr daha bir süre Gece sudan boy verir

Ve kuþatýr tüm ufku yavaþ yavaþ Sonra gök de kararýr usulcana Bir an gelir kapkara kesilir herþey Bir fildiþi saydamlýk oluþur derken Suda yansýmalarýyla

Gökte kara lekeler halinde

Sonra Güneyhaçý takým yýldýzý altýnda Yýldýzsýz kapkara yerler Ve sonra Samanyolu”

[Blaise Cendrars, “Bütün Dünyadan”.]

Pek az ressam, açýk denize çýkmýþ, onu bir baþýna tuvalin içine çekmeye kalkýþmýþtýr; buna soyunduðunda, Ayvazovski örneðinde ol- duðu gibi, Sanat yenilir: Deniz kitsch’leþmiþtir.

Daha çok kýyýya inmiþ, anakaradan ya da þehre sokulduðu nokta- dan denize bakmýþtýr ressam. Klâsiklerde “konu”dur deniz, hünerlerini sýnadýklarý bir mimesis kuyusu: Oylum, hareket, ýþýk estetik tasalarýný göðüsler. Ýzlenimcilerle birlikte “þahýs”laþmaya koyulur, ressamýn iç at- mosferine sokulan bir çevirmen gibi çalýþtýðý görülür.

Ýlk, modernlerin ona baktýklarýný söyleyebiliriz: Gauguin’den baþla- yarak. Yaþlý kýtanýn ressamlarý böylece dikkat kesilmiþlerdir. Genç Ma- tisse, geçen yüzyýlýn baþýnda Collioure’a iner: Akdeniz çaðýrmýþtýr. De- rain’e yazar ve onu yanýna davet eder. Birlikte suya, dalgalara, kayýk- lara ve yelkenlilere yaklaþýr, geceleri hýrçýnlaþan koyu kütleye kulak ke- silirler: O deneyimden bir avuç baþyapýt kalmýþtýr. Ayný dönemde, gü- ney, L’Estaque ressamlarýný toplar: Cézanne ve Braque, Akdeniz’in ký- yýlarýndan,

körfezlerinden, günün ve gecenin ýþýk denklemlerini kurar- lar. Bir kuþak sonra, bir kuzey Afrika yolculuðunda, bütün paletini göz- den geçirir Klee: Kuzey hendesesini tersyüz eder güneyin ýsý ölçümle- ri.

Akdeniz’in son büyük ressamý: Nicolas de Staël. Onunla birlikte, Camus’nün çizdiði yolda, güneþ mührünü vurur. Trajik devreye girmiþ- tir. Mitoloji çaðýnýn içaðrýsý yeniden çalýþmaya baþlar: Renk söyleyece- ðini söyler ve herþeyi içer, içerir.

Staël, sesi iþitmiþ olsa gerektir: Çeker gider. Deniz son kurbanýný almýþtýr.

Ölüm dalgalarýn arasýndan balkýr.

VII. KÖPÜK ve ÜNLEM Sularýn sözlüklerine,

sözcüklerine, çýðlýklarýna, kafiyelerine dair

“Deniz

gülümsüyor uzaklarda. Köpükten diþleri,

dudaklarý gökyüzünden”.

[Lorca, “Deniz Suyu Baladý”]

Bana bir deniz verin, size onun kuþattý- ðý topraðýn kelimelerini iade edeyim. Dil ko- nuþacak olsa, dile gelecek olsa, söyleyebi- leceði.

Üç deniz ile kuþatýlmýþ, bir içdenize göðsünü baðrýný açmýþ Anadolu yarýmada- sý, kýyýlarýný kateden, adalarýna çýkarma ya- pan söylem ve gerçeklik imgeleriyle ben- zersiz bir depoya yaslanýr. Orada, Babil sonrasýnýn mahþeri yaþar. Andreas Tietze’nin öncülüðünde hazýrlanan dudak uçuklatýcý bir sözlük, The Lingua Franca, dilimize uzak ve yakýn dillerden giren bütün denizcilik ve gemicilik terimlerini, deyimlerini içe- riyor: Derinlerde bir batýk, batýðýn kuytu yerinde bir define sandýðý. Bir de, her dilin deniz edebiyatý olduðunu unutmamak gerek — çöl beldelerinin bile. Orada, kelimelerden tuz tadý, kafiyelerden çýrpýntý se- si eksik olmaz. Gýlgamýþ destanýndan Homeros’a, Ortaçaðýn “Deliler Gemisi”nden Yeniçaðýn büyük deniz serüvenlerini izleyen yapýtlara ge- lesiye uçsuz bucaksýz bir antologya oluþur:

Crusoe ve Gulliver, “Deutchland’ýn Batýþý”nýn Hopkins’i ve Colerid- ge, Rimbaud’nun ve Mallarmé’nin duyduðu deniz rüzgârlarý, Pes- soa’nýn acýlý bahriye türküsü, Cendrars’ýn okyanuslarý ve adalarý, Mic- haux’nun buzdaðlarý, Valéry’nin “Deniz Mezarlýðý”, Melville ve Heming- way, Jack London ve Segalen — ne düþlerdir.

Bizim yazý geleneðimiz Deniz’e uzak durmuþtur. Halikarnas Balýk- çýsý, Yaman Koray ya da Zeyyat Selimoðlu gibi deniz dünyasýný

odaða almýþ yazarlarýmýz vardýr gerçi; Sait Faik, Nâzým Hikmet, Yahya Kemal gibi deniz duyarlýðýnýn yoðurduðu yüksek ayar þiirler de doðurmuþtur

edebiyatýmýz. Neden öyleyse, Orhan Veli gibi þiirine en fazla denizin sokulmasýna izin vermiþ bir þair bile sorar: “Gemliðe doðru/Denizi gö- receksin;/Sakýn þaþýrma”?

Bunun yanýtýný bir baþka þairimiz, Cemal Süreya, verecektir: Buradan taa peygamberler kýyýsýna kadar

Büyük sularý sadece karpuz soðutmada kullanýyorlar Fatih Sultan Mehmed gemilerini karadan yürüttü ya Deniz kaçkýný bir ulusun çocuklarýyýz biz o gün bugün Toprakçýl bir çapadýr Denizyollarýnýn armasý bile, Ama dilimizde yine de en ürpertili kelime deniz Yine de sokaklarda bir kanal eðitimi Dondurmacýlarda bir ikinci kaptan tavrý Teneþirlerde bir tekne beðenisi

Bir kazazede takýsý bulunur sarhoþlarýn yüzlerinde Yine de faizcinin sesindeki hasýr Yelken olmaya özeniyor

AZTEK TAKVÝMÝ: BULANIK GÜNLER

Bir "Karþýlaþtýrmalý Yeryüzü Kültürleri" dersi ya da semineri vere- cek olsaydým, ki bir gün bu projeyi gerçekleþtirmek isterim, güzergâhý- mý üç ana eksen üzerine kurardým sanýyorum: Tanrýlar kataloðu; Tek- vin hikâyeleri; Zaman mitologyalarý.

Tanrýlar kataloðu, beni her kültürün ilâhi kadrosunun ayrýntýlý dökü- müne, iþlev daðýlýmýna götürürdü; onlarýn yatay, dikey, sarmal iliþkileri "evrensel tasarým" modellerinin ana baðlantý noktalarýný ortaya çýkarýr- dý herþeyden önce: Yeryüzü (pek çok durumda yeraltý) ile gökyüzü ara- sýnda kurulmuþ anlam çatýsý, bana öyle geliyor ki, bir kültürün sinir sis- temini açýða çýkarmamýzý saðlayacak en önemli payandadýr. Tekvin hikâyeleri, farklý kültürlerde yaratýlýþ efsanelerinin içerdiði ortaklýklarýn ve deðiþkenlerin arasýndan, âdemoðlunun varoluþ biçimi ve gerekçesi üzerine vardýðý eþikleri gösterirdi.

Zaman mitologyalarý, ilk iki kümeyle ilintili olarak, "hareket felsefe- si"nin her kültürde nasýl geliþtiði konusunda anahtarlar sunar — herkes farkýna varmýþtýr: Zaman aslýnda yoktur, ölçülecekse, ölçülebilecek olan hareket ve hýzdýr. Kum saatýndan güneþ saatýna, oradan da me- kanik saatlara giden çizgide gözlenen o olmuþtur. Takvimler için farklý mý durum: Gök cisimleriyle yerkürenin arasýndaki iliþkilerin okunmasýn- dan çýkacak her anlam, o sonsuz hareket silsilesinde yazgýmýzý biçim- lendirecektir.

Bu üç eksenden herhangi bir ögeyi çekip önümüze koyduðumuz- da, ötekiler kýpýrdar. Sözgelimi "takvim"i bütünden ayýrmaya kalkýþtýðý- mýzda, zincirin bütün halkalarý yerinden oynayacak, simgeleriyle tanrý- lar, her bir katmanýyla tekvin hikâyesi ufkumuza girecektir — adýmýz Hýdýr, ustalarýmýz binbir: Frazer, Eliade, Dumézil, Humboldt, Lévi-Stra- uss... onca yorum, tek bir çetele.

Yalnýzca kendisi ölçülememiþtir Zaman'ýn (çünkü, bis, yoktur), onun içinden herþeyi tartmýþtýr insan: Gökyüzünün, Yeryüzünün bütün cennet ve cehennem tasavvurlarý matematiðin, fiziðin, bir de

imgele- min içinden böylece didiklenmiþtir.

Tablo, Orta-Amerika kültürlerine eðildiðimizde de doðrulanýyor — týpký Kuzey'e ve Güney'e uzandýðýmýzda doðrulanacaðý gibi: Derin ve görkemli Maya tarihine, uçucu ve görkemli Aztek tarihine bakarken, yokedilmiþ onca kente, anýta, belgeye karþýn, zinciri tamamlayabiliyo- ruz: Dudak uçuklatýcý eriþkinlikteki kozmologya ve matematik bilgileriy-

le Mayalar, Aztekler, hem geniþ ve ayrýntýlý bir tanýmlar kataloðuyla çý- kýyorlar karþýmýza, hem de çetrefil tekvin versiyonlarýnýn altyapýsýný oluþturduðu karmaþýk, yetkin bir takvim uygulamasý ile iþin içine gireni büyülüyorlar.

Bu aþamada, Avrupalýlarýn vandal giriþimlerinin sonucunda, elimize ulaþabilen verilerin bizi alabildiðine sýnýrlý, kýsýtlý bir bilgi düzeyiyle yetinmek durumunda býraktýðýný anýmsatmak gerekiyor. Orta-Amerika kültürünün anlaþýlmasýný güçleþtiren bir baþka etmen de, Batýlý araþtýr- macýlarýn (büyük Humboldt'un bile) XX. yüzyýla gelinesiye, ýsrarla Tev- rat ve Ýncil baðlantýlý yakýþtýrmalarla yorumu yokuþa sürmüþ olmalarý- dýr — denilebilir ki, Avrupalý, bütünüyle özgün bir kozmologya ve mitologya birikimiyle karþýlaþtýðýný kabul etmek için enikonu direnmiþtir. “Bulmaca”nýn, “puzzle”ýn bugüne dek bulunabilmiþ, “doðru yer”le- rine yerleþtirilebilmiþ parçalarý, gerçekten de çok sýký örülmüþ (Aztek il- mekleri, düðümleri ünlüdür!) bir evren tasarýmý getiriyor önümüze. Ma- yalarýn, milattan önce 3114. yýlda baþlattýklarý “uzun sürem” takvimleri ile Azteklerin “dördül” zamanlý tekvin efsaneleri yanyana geldiðinde, iki kültürün de geniþ geçmiþ zamana uzanan kökenleri aydýnlanýyor bir öl- çüde.

Aztekler, kendi çaðlarýna, sonlu þimdiki zamanlarýna gelesiye, yeryüzünde dört çaðýn yaþanmýþ olduðuna inanýyorlardý: Gerek “Güneþ Taþý”, gerekse yazýlý belgeler, dört büyük felâketin peþinden son aþa- maya gelindiði konusunda birleþiyorlar. Ýlk büyük çað, kuzey tanrýsý Tezcatlipoca'nýn kaplana dönüþüp güneþi altetmesiyle sonuçlanmýþ, karanlýk ve soðuk yeryüzünde hüküm sürmeye baþlamýþtýr. Ýkinci çað, büyük Maya efsanesi Popol-Vuh'da da belirtildiði gibi Rüzgâr tanrýsý ve Quetzalcoatl'ýn insanlarý maymuna dönüþtürmesi ve sonsuz bir uðul- tuyla herþeyi tarumar etmesiyle tamamlanýr. Üçüncü çaðý Yaðmur tan- rýsý, dev gözlü ve uzun diþli Tlaloc kapatýr, bir ateþ yaðmuru eþliðinde. Dördüncü çaðý ise tanrýça Chalchiuhtlicuc sona erdirir, tufan ile. Aztek- ler, son çaðý büyük yer sarsýntýlarýnýn sona erdireceðine inanmýþlardý: O deprem tanrýsý Cortes olmuþtur.

Aztekler, bütün zaman felsefelerini bu tekvin hikâyelerinin üstüne, geniþ tanrýlar kataloðunun üyelerini yerleþtirerek kurmuþlardý. Þüphe- siz, önce Gün ve Gece vardý: Güneþin doðduðu ilk sabahtan baþlaya- rak, her gün tekrarlanan bir dizgede gün onlara, gece tanrýlara ve kö- tücül güçlere ayrýlmýþtý: Hayatýn ve Ölümün yenilenme bölgelerine. Bu amaçla iki ayrý takvim gerçekleþtirdiler, gündelik takvim ile ilâhi takvim arasýnda bir geçiþim mantýðý kurarak hayatlarýný düzenlediler. 1'den 13'e sayýlara ve 20 ana iþarete baðlanan 260 evrelik takvimlerinde tan- rýlarýn yeri saptanmýþtý. 20'þer günlük 18 aydan oluþan gündelik tak- vimlerindeyse, her yýla 5 "bulanýk", kötücül gün eklenmiþti ve bu beþ günle ilâhi takvimin baðlantýsýndan 52 yýlda bir gelen bir "bulanýk yýl" sözkonusuydu.

Bu matematiksel ayrýþtýrma, gözlemledikleri gök cisimlerinin me-

kanik hareket düzenlerinden çok tanrýlarýn “huy”larýný takip ediyordu: Aztekler de, Mayalar da, olaðandýþý durumlardan (güneþ tutulmasý, ay tutulmasý, göktaþý yaðmuru) özellikle çekinirlerdi: Taþ heykellerde, anýtlarýnda ve tapýnaklarýnda cisimleþtirdikleri jaguarlarýn yeniden ete kemiðe bürünüp hayata dönmelerinden en çok bu dönemlerde korku- yorlardý.

Günümüze ulaþabilmiþ “iz”ler, Aztek mitologyasýnýn ve Zaman fel-

sefesinin anahatlarýný vurgulayan ayrýntýlarý içeriyor:

* 1790’da bulunan 24 tonluk, dev bir “tek taþ”tan oluþan Güneþ Ta- þý, ortada son “deprem çaðý”, etrafýnda öteki felâketlerin sorumlusu tanrýlar, bir anasayfa olarak önümüzde dikilmeyi sürdürüyor. * Codex Aubin adýyla bilinen ilâhi takvim, 260 günlük akýþý ve ge-

rektirdiði bütün törensel düzenlemeyi içeriyor.

* Codex Borbonicus olarak vaftiz edilmiþ, Aztek sanatýnýn doruk- örneklerinden birini oluþturan belge, bir takvimin hazýrlanýþýný konu ediniyor.

Bu tür temel kaynaklar, Azteklerde takvimin bir ölçüm aracý olma- nýn ötesinde, hayatýn akýþýný düzenleyen bir davranýþlar manzumesi olarak iþlevini yerine getirdiðini kanýtlýyor. Aztek takvimi sabit bir yapý göstermiyordu, gökyüzü ve yeryüzü olaylarýna iliþkin öngörülerde bu- lunarak, topluluðun pek çok üyesi ona deðiþken bir içerik yükleyebili- yordu. XV. yüzyýlda öyle bir aþamaya varmýþtý ki bireysel yorumlar, yö- netici sýnýf bütün kitaplarýný yakýlmasý yolunda karar almýþtý. Bir yüzyýl sonra, üstüste garip doða olaylarý baþgösterdi bu kez: Güneþ tutulma- larý, göktaþý yaðmurlarý, rivayetler aldý yürüdü: Cortes ve 500 adamý ufukta görünmek üzereydi.

19

GELECEK SATMAK

1999 yýlýnýn Kasým ayýnýn sonuna doðruydu, bir toplantý sýrasýnda, Cogito'nun 'Takvim' anakonulu sayýsýnda yeralmasý uygun görülen, 15 Aralýk 1999 günü gerçekleþecek bir kapalý oturumda benim de, Ýlber Or- taylý, Celâl Þengör ve Cem Akaþ'a katýlmam kararlaþtýrýldý. Gün geldi, "force majeure" gerekçemle ben Ankara'da, Akaþ hasta yataðýnda, Ýlber ve Celâl bir odada Ayþe Erdem'in ve kayýt aracýnýn önünde, kalakaldýk. Ýkili söyleþtiler. Akaþ, yazýlý bir metinle katýldý tartýþmaya. Ben, söyleþi metnine derkenarýndan müdahale etmeye karar verdim. Takvim, ajanda edilgin kavramlar iþte: Ýnsan, Zaman'ýn akýþýný alabora etmeye yakýn þey.

Önce Cem Akaþ'ýn yazýsýný, sonra Ortaylý-Þengör söyleþisini okudum. Sonra kalem sivrilttim. Bu üç dostum alýnmasýnlar ama, kafayý geçmiþle, Tarih dediðimiz bulanýk alanla bozmuþ onlar. Arkamýzda ge- çip gitmiþ, akýp kaybolmuþ zamanlar olduðu þüphesiz doðru; bir þimdi- ki zaman gerçekliðimiz olduðu da su götürmez gerçek (þimdi, þu an, "þimdi, þu an" yazabildiðime göre); sorun, öteden beri, geleceði kesin olmayan Gelecek ile ilgili deðil mi oysa?

Takvimler kuruldu, yapýldý, tahminlendi. Gelip tosladýðýmýz kavram bu. Nedir ki, Tanrý aþkýna, tahmin? Onu biliyor muyuz, bilebilir miyiz? Bir bilgi alaný olabilir mi, onunla baðlantýlý?

Aslýna bakýlacak olursa, Cogito'nun bu sayýsýnýn anakonusu ola- rak, baþlangýçta, "Kehânet" kavramý üzerinde durulmuþtu, bir kombu- luk iliþkisinin sonucunda "Takvim"e vardýydý derginin yayýn kurulu. "Ke- hânet", bizi usdýþýnýn, usötesinin alanýna yöneltir kaygýsýyla mý o böl- geden uzaklaþtýk? Kardeþ dergi Kitap-lýk izlencesine aldý sonradan "Kehânet"i, ardýndan, o derginin yayýn kurulunun gündeminden de düþtü, sanýrým ürkütücü bir yaný vardý kavramýn, cýva gibi sývýþýp gidi- yordu elimizden.

Bir yandan da kalýcý özellikleri olmalý: "Takvim" anakonusunun

için- den fal, bili, önbili deðilse bile öngörü, müneccim bakýþý eksik olmadý sonuçta. Yarýyarýya ölçü, ölçüm, ölçülendirme Takvim; öbür yarýsý tah- mine, öngörüye, varsayýma dayanýyor. Her yýl, bir sonraki yýlýn takvim- leri hazýrlanýyor, basýlýyor: Kimsenin elinde geleceðe, geleceðin varo- lacaðýna, daha doðrusu geleceðine ait kesin kanýtlar olmasa da. Oraculum çaðýna dönelim bir anlýðýna. Delphoi'da, omfalos'un kar- þýsýnda biriken bütün sorular, yakýn ya da uzak yarýn ile ilgili deðil miy-

di? Ortaçaða geçelim: Rebelais'nin muhteþem "prognostic"i baþtan uca bizi bekleyen günlere iliþkin öngörülere, hatta "uçuþ"lara dayanmý- yor muydu? Þairin "bilgi alaný"nýn dolaylarýndayýz demek. Günün "fal"ýný açmasýný ondan beklemeliyken, nasýl oluyordu da bir tarihçi, bir doðabilimci, bir nasir iþin içine karýþýyordu, iþte anlayamadýðým bu ol- du.

Ýlber Ortaylý'nýn, bunca yýllýk dostluðumuz süresince, hiçbir gele- cek öngörüsünün gerçekleþtiðine tanýk olmadým. Dostum Celâl Þen- gör, depremin olacaðýný söylüyor ya, vaktini belirleyemiyor elbette. Sevgili Cem Akaþ'a gelince, gelecek sözkonusu oldu mu kurmaca me- tinler yazmaya bayýlýyor ama, siyasetbilimci cübbesini giydiðinde sus pus oturuyor. Bir "takvim"in iskeletini en iyi onlar çýkarýr þüphesiz; gel- gelelim, iþ Zaman'ý ete kemiðe büründürmek olunca elime bakacakla- rý apaçýk ortadadýr.

Þair, tam burada devreye girmeli: Giacomo Leopardi, 1832'de ka- leme aldýðý "Almanak Satýcýsýyla Yoldan Geçenin Söyleþisi"nde, soru- yor: "Önümüzdeki yýl, geride býraktýklarýmýzdan hangisine benzesin is- terdin?". Duraklýyor almanak satýcýsý, zihninde hýzla tarýyor geçmiþ yýl- larý, hiçbiri yeniden tekrarlansýn istemiyor. Yoldan geçen katýlýyor ona: Bu yýla gelesiye, Yaz(g)ý bize iyi davranmadý, onun için de geçmiþteki yaþamýmýzý istemeyiz, bize bugüne dek yaþamadýðýmýz biçimiyle gel- sin Hayat.

Leopardi yorumcularý, haklý olarak, bir varoluþ alegorisi görmüþler- dir bu küçümen söyleþi denemesinde: Yazý ve Yazgý'ya gelince, varo- luþumuza iliþkin anlamsýz ama kaçýnýlmaz bir alýþtýrmadýr onlarýn gö- zünde, Leopardi'nin yazý metaforuyla örtüþtürdüðü.

Diyorum ki, elimde papirüs, mürekkep, tüy — ustam ölmüþ ben ge-

lecek satarým.

YERYÜZÜ:CEHENNEM

John Berger ’ýn*, Bosch’un üçüz- lüsüyle bir CNN haber bülteninde yer alan görüntülerin toplamý arasýndaki koþutluða dikkat çekmesi, çarpýcý bir alan açýyor önümüzde: Keþke, Zapa- tist önder Marcos’un açýk mektubunu baþka, tamamlayýcý bir metinde ele almýþ olsaydý da, sözkonusu benzet- meyi biraz daha açmayý, açýmlamayý sürdürseydi — hayýflanmadan ede- medim.

Brueghel’ýn, Dürer’in, Bosch’un: Yarým yüzyýlý aþkýn bir sürenin içinde üç ustanýn yapýtlarýna toplanan Tufan, Mahþer, Cehennem tasarýmlarýnýn ar- kasýnda, Jurgis Baltrusaitis’in bir baký- ma iðneyle kuyu kazarak ortaya çýkar- dýðý, birkaç araþtýrmada serimlediði bir çaðýn ikonografik felsefesi yatýyor. Baltrusaitis, hem XIII. yüzyýldan baþlayarak Ortaçaða yayýlan ifrit imgele- rini toplamýþ, hem de bu yayýlmanýn Gotik Avrupa sanatýyla sýnýrlý tutula- mayacaðýný kanýtlamýþtý: Arap dünyasýnda, Hindelinde, Uzak Doðu kültü- ründe de Daimon’un imgelemin derin tabakalarýnda çalýþtýðýný onun araþ- týrmalarýndan** öðrendik.

* John Berger ’ýn sonradan The Guardian‘ýn Saturday Review’unda ve Le Mon- de’da geniþçe bir özeti yayýmlanan “Gayya Kuyusuna Hoþgeldiniz” baþlýklý denemesi, önce “The Threat of Globalism”de çýkmýþ — Hieronymus Bosch’un ünlü üçüzlü res- minden hareket eden, XX. yüzyýl sonu panoramasýný Felemenk ressamýn XVI. yüzyýl- da kurduðu cehennem portresiyle karþýlaþtýran bir metin.

Berger ’ýn yazarlýðýna öteden beri yakýnlýk duyamadýðýmý (bkz: “Berger ’a Karþý”, Baþkalaþýmlar, 1992) söylemek isterim; gene de kitaplarýný, yazýlarýný izlemekten geri durmadým, zaman zaman çevrilmelerine, yayýmlanmalarýna önayak oldum - bu defa da öyle olacak sanýrým, “Gayya Kuyusuna Hoþgeldiniz” büyük olasýlýkla Cogito dergi- sinde çýkacak. Gelgelelim, yazýyla dergi için önerirken, karþýsýna bir çýkma yazmayý da öngörmüþtüm: Çýkýþ noktam þüphesiz Berger ’ýn metni, oradan bir dizi baþka noktaya uðramak asýl amacým.

** Jurgis Baltrusaitis,

“Le Moyen Âge Fantastique”, 1955. / Jurgis Baltrusaitis, “Réveils et Prodi-

ges, le Gothique fantastique”, 1960. / Jurgis Baltrusaitis, “Aberrations”, 1984. / Jurgis Baltrusaitis, “Anamorp- hoses”, 1985.

saturday
review

John Berger

Welcome to the abyss

Ýlk bakýþta, Berger ’ýn, anýþtýrmasýný bir ol- gular ormaný oluþturan Brueghel’in “Cehen- nem”ine dayandýrmak varken, bir simgeler or- maný oluþturan Bosch’unkini yeðlemesini ya- dýrgadýðýmý itiraf etmek isterim. Bir adým son- rasýnda, Bosch’un resmindeki sayýsýz öðenin toplu okunuþundan ayný sonuca varýlabileceði görüþüne gelip dayanmýþ olmalý, diye düþün- düm: Bosch dilinin, dönemin kimi tarikatlarýn- dan beslenen kilitli olma özelliðinin yapýtlarý hâlâ bir sis altýnda deðerlendirmemize yol açtý- ðý doðrudur gerçi; ama, bir yandan da, Tol- nay’den Gombrich’e, onca uzman gözün bizim adýmýza söktüðü gizlerden hareketle artýk bu resimleri okuduðumuz gerçeði var. Onlara, bir de, Dante’nin “Commedia”sýndan baþlayarak gerçekleþtirilmiþ sayýsýz “cehennem” okumasý eklenecek olursa, önümüzde uçsuz bucaksýz bir yorum okyanusu açýlacaðýný hemen söyle- yebiliriz.

Berger, “Zevkler Bahçesi”nin sað levhasýný oluþturan “Cehennem”e gönderme yapýyor metninde, Sað ve sol lev- halar gövde panosunun üzerine kapandýðýnda, kepeklerin bitiþmesiyle ortaya çýkan dýþ resimden yola çýkalým biz: Altý suyla kaplý bir cam kü- re geliyor karþýmýza, suyun üzerindeki ‘canlý’lara bakýp bunun insan’ý önceleyen yerküre ya da evren olarak okuyabiliriz, kimi sanat tarihçile- rinin savunduðu gibi “göz” olarak da ele alabiliriz. Kepenkler açýldýðýn- da, üçüzlü karþýmýza çýktýðýnda, soldan saða ilerleyen bakýþ Cen- net’ten Cehennem’e geçiþ sürecini bir çýrpýda bütünleyebilir. Buna kar- þýlýk, ayrýntýlý, derinlemesine yol olacak bir okuma, ayrýmlarýn bunca net, kesin olmadýðýný gösteriyor: Cennet levhasýnda cennet imgesiyle, imgenin bildik tanýmlarý betimleri ile çeliþen ögeler göze çarpýyor öyle bakýldýðýnda; Cehennem levhasýnda da benzer bir durum sözkonusu. Gövde panosuna gelince, tamýtamýna bir âraf betimlemesi karþýsýnda- yýz, diyebilir miyiz — soru, karþýlýksýz, bekliyor.

Birden fazla yorumcu, Bosch’un egemen Cennet ve Cehennem imgelerinden koptuðunu, bu üçüzlüde, düpedüz yeryüzünü, içinde ya- þadýðýmýz dünyayý betimlediðini, bir öte dünya tasarýsýndan

uzak dur- mayý seçtiðini ifade ediyor. Cennet ve Cehennem burada, içimizdedir demiþ olabilir mi gerçekten de Bosch?

Cennet levhasýnýn büsbütün cennetsi bir görünüm taþýmamasý, üç bölümde de, þüphesiz farklý yoðunluk ve daðýlýmlarla benzeþ öðeler kullanýlmasý bu deðerlendirmeye kaçýnýlmaz biçimde aðýrlýk verilmesi- ne yol açýyor. Düþsel, düþlemsel karakteristikleriyle Sanat Tarihi'nde kendisine benzersiz bir yer açmýþ bir ressam, farklý bir perspektiften

bakýldýðýnda, apaçýk bir gerçekçi de, öyleyse. Cambrai elyazmasýna, “Commedia”ya, Brueghel’e ya da Bosch’a bakarken, son dönem tarihçilerinin, özellikle de Duby’nin ve Le Goff’un önümüze taþýdýk- larý panoramik kesitler ba- kýþaçýmýzý besliyor: Orta- çað diye oldukça kaba hat- larla kesip ayýrdýðýmýz dö- nem, yeryüzü yaþamý açý- sýndan düpedüz izbe diye nitelen direbileceðimiz bir genel görünümün yýlgý verici parçalarýný yý- ðýyor önümüze. Savaþlar, sefalet, salgýn hastalýklar, bâtýl bir kefesinde, karþýmýza aldýðýmýz zaman terazisinin. Öteki, karþý kefede Bâtýn, En- gizisyon, Haçlý seferleri diziliyor ardarda. Uzakta, uzaðýmýzda ya Orta- çað, onu kendi saatýmýzdan, içinde yüzdüðümüz çaðdan ürkünç, akýl- dýþý pervasýz sanabiliyoruz. Sahiden baþkalarý mýdýr Cehennem — ötekilere ait midir, yoksa burada, ona baþka bir yer bulamadýðýmýza göre içimizde midir?

Bu kavþakta, Araf imgesine dönmek en doðrusu. Jacques le Goff, “Araf’ýn Doðuþu” baþlýklý yetkin incelemesinde, tek tek metinleri, görsel belgeleri elden geçirerek, Cennet imgesiyle Cehennem imgesinden oluþan çift-kutupluluðun arasýnda yeni bir imgelem bölgesinin, güçlü ve karmaþýk bir köprünün oluþtuðunu gösterir. Araf’ýn somutlaþtýðý eð- retileme, sarp arýnma daðý, yedi temel günâhtan (geçerken, Bosch’un bu izleði kuþatan resimlerini de anýmsatalým) kiþinin soyunacaðý, Cen- net ya da Cehennem öncesi temizlenmeyi deneyebileceði bir sýnav sil- silesine yataklýk eder. Âraf’ýn en güçlü betimini Dante’de, Divinia Com- media’da bulur Le Goff: Þairin, kendisini önceleyen neredeyse bütün konuyla ilgili verileri metninde eriterek kullandýðýný, bir ‘hülâsa’ ortaya koyduðunu ileri sürer.

Bir yanýyla, þüphesiz, ölüm-ertesine ait bir topografik özellik taþýr Araf: Cennet ya da Cehennem öncesi, Yeryüzü ile Gökyüzü arasý, ko- nuþlandýrýlmýþtýr. Bir baþka yanýyla, düpedüz Yeryüzü’yle çakýþtýrýlabi- leceði söylenemez mi? Hayat, doðum-öncesi ile ölüm-sonrasý arasýna sýkýþmýþ bir Araf gerçekliði boyutuyla da ele alýnýp iþlenebilir: Burasýdýr kýsacasý Âraf, Hayat’ý oluþturan tüm þimdi’lerden mürekkep kimliðiyle de algýlanabilir.

Ýkinci yorum, Bosch’un iki yan bir orta panodan kurulu yapýtýný, sol- dan saða ve saððan sola geçiþli, akýþkan, içiçe okumamýzý kolaylaþtýrý- yor. Kimbilir, bir adým ötesi belki de: Cennet, Cehennem, Âraf — herþey Yeryüzü’nden, burada ve þimdi ne varsa ondan ibarettir, diyebiliriz de, di- yemez miyiz?

Kendimi bildim bileli, Ým- gelem Kutusu'yla ilgilendim durdum. Ýnsan'ýn imgelemi her bireyin imgeleminden fazla, geniþ, derin bir alan, bir uzam, bir uzam-ötesi bo- yut olsa gerektir, diye düþü- nüyorum: Orada, bütün gö- rülebilenler, görümler (visi- on), içgörülerden ve uzgörü- lerden oluþan, gene de sýnýr- sýzlýðý içinde sýnýrlý kalmýþ bir sýða sözkonusu sanýyo- rum. Fenomenolojinin, Ruhçözümün, Astrofiziðin ve çaðýmýzda geliþ- miþ bilimsel, düþünsel, teknolojik bütün verilerin ýþýðýnda çeperi büyü- yen algý mekanizmamýz bizi o sýnýrsýzlýðýn duvarlarýna çarpýp geri dön- mekten kurtaramazdý, kurtaramadý. Tam bu noktada, bir kere daha Cennet, Cehennem, Âraf imgelerine dönüp bakalým: Tasarým paramet- relerimizin büsbütün deðiþtiðini, Ortaçað tasavvurundan uzaklara doð- ru yol almýþ olduðumuzu savlamamýz doðrusu güç.

Þurasý gerçek oysa: Ýmge, önüne dikildiði her çetrefil imgelemli "seyirci"nin yorumu karþýsýnda biçim deðiþtirmeye aday þey. Borges, "Dante'ninki bir görüm (vision) sayýlamaz, çünkü hiçbir görüm bu ka- dar uzun sürmez" diyor. Ezra Pound, zýt kutupta: "Dante'nin görümü gerçektir — çünkü onu görmüþtür". Ýki sýradýþý zekâ, ayný metin önün- de sallanmamýza yol açacak sonuçlara varmýþlar besbelli. Böyle du- rumlarda en doðrusu, üçüncü bir yorumcunun hakemliðine baþvur- mak: Jabès, delici bir okumasýný gerçekleþtiriyor "Commedia"nýn: Bir- den sahne deðiþiyor ve Shoah yýllarýný Dante'nin kaleminden görüyo- ruz — nedir ki Zaman dediðimiz, bir sanrý deðil mi?***

Ýnsan düþünmeden edemiyor: Borges, "hiçbir görüm bu kadar uzun sürmez" derken, körlük yýllarýnýn uzunluðuna, o dönem boyunca gördüklerinin niteliðine mi gönderme yapýyor aslýnda? Dante'nin gör- düðünü metnin sýnýrlarý içinde, neredeyse teknik bir düzlemde ele al- mamak gerekir. Jabès'in, orada/n "Shoah"ý okumaya koyulmasý, gö- rümün kesintisiz olarak yorumlanabileceði düþüncesini de doðuruyor kaldý ki. Ya Shoah'nýn kendisi — bir karagörüm bu kadar uzun sürebi- lir miydi?

"Ortaçað" üzerine yürüttüðü dev çalýþmasýný, "Öteki Ortaçað"ý su- narken, Jacques le Goff iki ayrý kaynaktan herþeyi devþirdiðini

vurgu- luyordu: Olgular ve dönemin kollektif imgelemini oluþturan imgeler. Çö- zümleme aþamasýnda tek tek ele alýnýr o imgeler, bütün ayrýþtýrýlýr; yo- rumlama aþamasýna gelindiðinde, ögeler yeniden bütüne yerleþtirilir,

*** Jorge Luis Borges, Autres Ýnquisitions, Œuvres Complètes I, La Pléïade,

1990.

Edmond Jabès, L'Enfer de Dante, 1989. Ezra Pound, Selected Prose, 1965.

böylece bütün Ortaçaðýn görümü oluþturulmuþ olur. “Vision” kavramý, iki ayrý anlam alanýna dayanýr te- melde: “Görüm” kadar “görgü”den de sözedilme- si gerekir. “Ortaçað”ýn gör- dükleri, içgördükleriyle bu- luþturulduðunda dönemin imgelem haritasý tümelli- ðinde çizilmiþ olacaktýr. Bu okuma anlayýþý, Le Goff’un “Yenidendoðuþ”un varlýðýný yadsýmasýna, “kopuþ”un düpedüz uydurulduðu, “geçiþ”in sürdüðü savýna yönelmesi- ne yol açmýþtýr. Belki yeni, belki deðil, tarihçinin, ayný okuma anlayýþýn- dan hareketle vardýðý son yorumlardan bir baþkasýnýn önemine deðin- meden edemeyeceðim: Kadim Yunan’ýn, yaþadýðýmýz sürekliliðin, ke- sintisiz akýþýn bir parçasý olmadýðý, bizim baþlangýcýmýzda yeraldýðý düþüncesinin hepten yanlýþ olduðu görüþü, Vernant’ýn ve Vidal-Naqu- et’nin araþtýrmalarýyla koþut biçimde, kanlý canlý bir tartýþmanýn baþla- yacaðý eþiði gösteriyor.****

Ortaçað’dan Yenidendoðuþ’a, oradan Aydýnlanma’ya ve 1789 Devrimi’ne, oradan da Asri Zamanlar ’a ve zorla(yarak) koparýlmaya çalýþýlan son halkaya gelesiye belli bir güzergâh çizen yolun baþlangýç noktasýna inebiliyor muyuz? Baþka deyiþle: Yeryüzündeki Cehen- nem’ýn tekvin bölgesinde karar kýlmak elde midir?

Kendi payýma, öteden beri, kaynaðý Kutsal Yazý’nýn ilk “hikâye”le- rinde bulmaktan, görmekten geri durmadým. Kadýn-Erkek çatýþkýsý, bü- yük bir kutuplaþmanýn çekirdeði “Cennet’ten Kovulma”da nasýl biçim- lenmiþse, Erkek-Erkek çatýþkýsý, daha da büyük bir kutuplaþmayý do- ðuran kardeþ katilliði Habil-Kabil öyküsünün sayfalarýndan öyle sýçra- mýþtýr yeryüzüne. “Hikâye iþte” denilecektir, denilebilir — Tarih, baþtan uca o hikâyenin olasý bütün deðiþkenlerinden mürekkeptir. Cehennem okumalarýnýn, kýyamet yorumlarýnýn bir baþkasýnda, Borges bu kez Nathaniel Hawthorne’un bir masalýndan hareket eder: “Yeryüzü Soyký- rýmý”nda, Hawthorne, insanoðlunun, baþýna gelen herþeyden sorumlu tuttuðu “geçmiþ”i yoketmeye kalkýþýnýn meselini kâðýda dökmüþtür: Herþeyi, ama herþeyi toplar, yakarlar dev bir ateþin

içinde: Diplomalar- dan aþk mektuplarýna, tapulardan para tomarlarýna, soykütüklerden yasalara, Kutsal Yazýlardan kitaplara, yüzyýllarýn biriktirdiði her izi yo- kederlerken, Ýblis seyreder ve gülümser: Bir tek þey, yangýnda ilk ya- kýlmasý gereken þey unutulmuþtur: Ýnsan yüreði. Hawthorne'un "yürek" yerine "beyin"i seçmemiþ olmasý önemli görünüyor bana — Borges'in

**** Jacques le Goff, La Naissance du Purgatoire, 1968.

Jurgis Baltrusaitis, Un Autre Moyen Âge, 1999.

bu noktaya parmak basma- mýþ olmasý da: Ademoð- lu’nun kýyameti aklýndan çok güdülerinden beslenmemiþ midir?

Hawthorne, XX. yüzyýla yetiþememiþtir. Geçmiþin paylaþtýðýmýz kesitine, on- dan bu yana yeni tabakalar eklendi. Geride býraktýðýmýz yüzyýlý gözönünde bulundu- racak olursa: Ne tabakalar- dýr!

Bizim, XXI. yüzyýla ilk adýmlarýný atan çaðdaþlarýmýzýn ana sorunu, herþeyi görebileceðimiz, herþeyin bize gösterildiði bir durumda yola devam etme koþulumuza baðlý biçimde geliþmektedir. Berger ’ýn Bosch’un görümüyle rastgele bir CNN haber bülteninin görüntülerinden oluþan “tablo”ya, Marcos’un “Dördüncü Dünya Savaþý” tanýmlamasýný esas alarak yaklaþmasý doð- ru bir okuma önerisi benim gözümde.

Yeryüzünü cehennem kýlma sürecini bütünleyen Yeni Dünya Dü- zeni, bu hamleyi yapmakla yetinmiyor, bize her zaman olduðundan fazla bir oranda bunu gösteriyor da. Daha da acýmasýz sonuç: Bu “gös- teri”nin faturasýný her iki anlamýnda ödetiyor, hem “seyirci”, hem de “kurban”ý kýldýðý bireylerine. Nicedir “tablo”nun her an karþýsýndayýz, bir köstebek üslûbu geliþtirmezsek bu gidiþten sýyrýlma olanaðý bulunma- sý çok güç. Öte yandan, Bosch’un tablosundaki sabit görüntülerin öte- sine geçtik: Hareket eden görüntülerin saldýrýsý, bizi kendi hayatýmýza bakmaktansa, sunulan imge akýþýnýn cezbeye kapýlmýþ izleyicisi kýlma konusunda alabildiðine etkili.

Yayýmlanýp yayýmlanmadýðýný bilemiyorum; Yves Bonnefoy, “Fotoð- raf ve Dünyanýn Sonu?” baþlýklý bir denemesinde, XX. yüzyýlýn doðurdu- ðu imge(sel) saldýrganlýðýnýn, görüntüler aracýlýðýyla gerçekleþen þiddetin karþýsýna, Tarih’in farklý dönemlerinde, farklý kültür coðrafyalarýnda devre- ye giren “imge yasakçýlýðý” olgusunu dikip soruyordu: Bizi günümüzün im- ge hücumlarýndan ne koruyabilir? Þüphesiz, Bonnefoy gibi bir þairin im- ge yasaðýný düzayak biçimde savunmasý sözkonusu deðil

burada. Gel- gelelim, sýnýrlarý kestirmek, sýnýrsýzlýðý sorgulamak, bir noktada deðilse bir baþkasýnda gerekecek. Sevdiði kadýný öldürüp parçalayan, sonra da par- çalarý yemeye koyulan þýmarýk, zengin, psikopat Sagawa'nýn bu iþlemler sýrasýnda çektiði fotoðraflarý yayýmlayan Photo dergisinin toplatýlmasýna kim, hangi saðlam gerekçelerle diklenebilir? Hizbullah kasetleri kitleye iz- lettirilebilir mi? Körfez Savaþý'nýn "gerçek görüntü"lerinin dünya kamu- oyundan esirgenmesi haklý bir karar sayýlabilir mi?

Bu sorulara, bu örnek-sorulara kolayca karþýlýk vermek kimsenin harcý olmasa gerektir. Yeryüzü cehenneminden kareler (James Natch-

way’ýn “Cehennem” foto-albümünü düþünüyorum), hareketli kareler (Ruanda soykýrýmýyla ilgili belgeseller geliyor aklýma) sunulsa ne olur, gizlense ne olur? Hayýr, tamýtamýna “ne farkeder” vurgusuyla kurma- dým o soru cümlesini: Bir ölçülendirme tasasýna dayanýyordum. Öte yandan, evet, ikinci yarým o vurguyu getiriyor: Yeryüzü cehen- nemini yaratmayý baþarýyorsak, bir de onu seyretmemizde ne sakýnca olabilir?

ÝKÝBÝN

Uzamdan Zamana Bir Yolculuk

Yirminci Yüzyýl'ý kateden tanýklýklardan pek azý, Octavio Paz'ýn (1914-1998) entelektüel yaþamöyküsünün ilk bölümünü oluþturan "Güzergâh" (1993) ölçüsünde kuþatýcý olabilmiþtir. O kuþbakýþý tara- ma, çemberin sýnýrýyla merkezi arasýnda mekik dokumayý baþarabilen seyrek kafalardan birinin gözlerinden gerçekleþebilirdi ancak, öyle de olmuþ: Paz'ýn, durmadan baþlama noktasýna döndüðünü, ama her se- ferinde kendisini baþka bir noktada bulduðunu söylediði sarmal hare- ket düzeninin, bütün modernlerin yaþam çarkýný düzenlediðini durak- samaksýzýn söyleyebiliriz sanýyorum: Meksikalý kozmopolitin dediði gi- bi, Zaman sonunda, önümüze yýkýntýlar halinde yýðýlmýþ olsa bile, içi- mizde duvarlarý yeniden örmeye hazýr bir Sisifos beklediði bana, ken- di payýma, gerçekdýþý gelmiyor.

Yüzyýlýn, iki yýl eksiðiyle, ikinci yarýsýný katettim ben. Paz'a duydu- ðum yakýnlýðýn olasý açýklamalarýndan biri, çemberin sýnýrýyla merkezi arasýnda, þüphesiz bambaþka bir güzergâh çeþitlemesi yaþamýþ ol- mamdýr: Eskiþehir 'in Meksiko'ya yakýnlýðý, biribirilerine uzaklýklarýný unutturacak türdendi. Doðdum ve savruldum, Ýstanbul ile Paris'i ikide- bir buluþturan tuhaf bir hat üzerinde. Durduðum, hareket ettiðim ekse- nin kývrýmlý gövdesinde, Tarih'e ve Coðrafya'ya hiç kayýtsýz kalama- dým. Sorduðum onca sorudan, þiire ve nesire sayýsýz kolla baðlanan bir yazý doðdu. Benim, kayboluþumu, her bireyin kayboluþundan uzun uzadýya farklý görülemeyecek koþulumu belirleyen serüvenimde otur- mayý seçtiðim ev odur. Yoksa, ara vermeden taþýndým. Kaynaðýný hiç- bir zaman kestiremediðim, bünyemin mi çaðýmýn mý beslediðini öðre- nemediðim huzursuzluðumu oraya aktarmaya çalýþtým hep. Bakýp gö- rebildiklerim, biliyorum ki, kalýn, uçsuz bucaksýz sisin içinde toz zerre- leridir. Yapabildiklerimle avunduðumu saklayacak deðilim, Yapamadýk- larýmla ördüðüm bir karabasanýn içinde paylarý nedir ki?

Birkaç yýldýr, çýð gibi büyüyen bir mantýksýzlýk içinde, yüzyýlýn ve binyýlýn sonu, bitimi, yeni yüzyýlýn ve binyýlýn aralanan perdesi hakkýn- da, aklýbaþýnda herkesi býktýracak, pes ettirecek bir fikir ve imge sað- anaðý altýnda yaþamaya alýþtýrýldýk. Hepimizi bir baþlangýç, yeni bir tek- vin noktasý korkusu sarmýþ olabilir miydi? Tam tersine, uðursuzluklarýy- la, ortasýnda az ya da çok herbirimizin yaþamýþ olduðu bir çaðýn bu dö- nemeçte tamamlanmayacaðý önsezisi, gerçekleþmeyeceðinden endi-

þe duyduðumuz bir sonu zorla hazýrlamaya mý yöneltmiþti bizi? Karþý- lýðýný bulamayacaðýmýzý bile göre sorular sormaya her bireyini alýþtýran baþka bir çað deðildi ki.

Le Nouvel Observateur dergisi, 1999 yýlýnýn sonuna denk gelen sa- yýsýnýn kapak konusunu “XX. yüzyýlý yaratanlar yüzyýlý deðerlendiriyor” baþlýðýyla biçimlendirdi. Isabel Allende’den Zao Wou-Ki’ye, bütün ya- nýtlarý bir çýrpýda okudum ve gördüm: Toplamdan dev bir þaþkýnlýk sý- zýyordu. O telâþa ben katýlacak olsaydým, diye düþündüm, þaþkýnlýk katsayýsý epitopu bir kiþiliðine daha artacaktý: Kim, iki anlamýyla da ge- çirdiði çaðýn odaðýna, asýl merkezine, altýn bir formül bulup ulaþabilir- di? Le Nouvel Observateur ’ünki, binlerce soruþturmadan bir teki – ger- çekleþtirilmiþ bütün soruþturmalarý, anketleri, deðerlendirmeleri bir bil- gisayar kazanýnda eritecek olsaydýk, yüzyýlýn bulamaç yüzü belki net- leþir, karmaþasý ola ki anahatlarýna oturur, açýða çýkardý. Oysa, öyle sanýyorum, henüz bilânçoyu tam olarak bilemiyoruz bizler: Açýða çýk- mamýþ kayýtlar, arþivlerde gizlenen bilgiler, gelecek yüzyýllarda, XX. yüzyýlýn bizim gördüðümüzden alabildiðine farklý bir biçimi, bir içeriði olduðunu kanýtlayacak. Görebildiðimiz bir sanrý hepsi hepsi, aslýnda kendi zamanýmýzýn ya yabancýsý ya da cahiliyiz.

Binyýl dönemeci yaklaþadursun, 1990’lý yýllarýn içinde dönenirken, eski karabasanlarla yenileri arasýnda köprüler kurmaya çalýþanlar da oldu. Umberto Eco’nun sözgelimi, ilk binyýl dolaylarýnda yaþanmýþ kor- kularý eþeleyen bir incelemesi yayýmlanmýþtý FMR dergisinde. Þüphe- siz imgelemin iþleyiþi, motifler, kurgulama eðrileri enikonu deðiþmiþ geçen bin yýl içinde, gene de, nereden bakýlýrsa, Korku’nun kimliði ye- rinden oynamýþ, diyemiyoruz, diyemeyiz. Neredeyse ayný anatomik kesiti, Duby ile yapýlmýþ bir dizi söyleþide de görmüþ, ilk binyýlýn ürkü- lü algýlanýþýyla ikincisi arasýndaki ortaklýklar içimi iyiden iyiye karart- mýþtý. Ýnsan, umuduyla dehþeti arasýnda eþitlenmeyi bekleyen bir tera- zinin iki kefesinde bölünmüþ, parçalanmýþ. Terazi yerine tahteravalli de diyebilirdim þüphesiz: Ýki aðýrlýk

arasýnda, biri güç oyununa, öbürü güç ölçümüne dayalý birer anlamsýzlýk denkleminden baþka ne okuyabili- riz?

Char ’ýn Camus için söylediði söz, “uyanýklýk, güneþe en yakýn yara türüdür” yargýsý, Durum’a yaklaþan, ýþýða dimdik bakmaya kalkýþan ve körleþmeyi göze alan, dahasý, Nietzsche’nin seçtiði biçimiyle ateþin pervanesi olmayý üstlenen kiþilerin hepsi için geçerli. Ne anladýk, anlý- yoruz, anlayabilirdik?

Kavþakta, yolaðzýnda dikilmiþ, iþte, büyük bir iþ yapýyormuþçasýna, sorular soruyor, hiçbir zaman bulamayacaðým karþýlýklarýn peþinde baþtan uca yýrtýlýyorum. Hýzla dönen yelkovan, akrebe adým attýrýyor. Saat günün, gün yýlýn buz tanesi. Eriyorsa, benim vaktim eriyor, bun- dan ötesi zaten vâhâdýr.

Ýki kelime arasý bir mola, bir es, 31 Aralýk 1999'dan 1 Ocak 2000'e geçtik iþte. Ýnsanlar doðdu, öldü, bu daracýk aralýkta, dönme dolap her zamankinden hýzlý deðilse bile ýþýklý, renkli döndü. Yeryüzünün dörtbir yanýnda dev þölenler yaþandý, olaðandýþý gösteriler düzenlendi, kimse- nin geçiþine büsbütün kayýtsýz kalmadýðý bu kavþak anýnda, Paris so- kaklarýndayken, yapayalnýz, dalgýn, yürüyen insanlar gördüm. Televiz- yon ekranýnda, sabaha karþý, yakýlmýþ otomobillerden yükselen öfke alevlerini izledim: Binyýl dönümünden, deðiþtiði ileri sürülen çaðdan, açýlsýn istenen yeni bir çaða devredilen heyecanlar ve dehþet görüntü- leri içiçe geçtiler. Aklýma, Wenders'in, kör bir anne için 2000 yýlýnda derlediði beyhûde görüntüler geldi. Bütün bunlarý toplayan bellek bir gün gelir onlarýn girdabýnda kaybolur önce, sonra da söner, gider. Ben- de bir tek gerçek, kanatýcý sonu býrakýyor o hal: Ýnsanlýk dediðimiz þe- yin, bunama olasýlýðý düþük müdür?

Dün akþam, Rue des Ecoles'un köþesindeki bir bayiden, Le Mon- de gazetesinin 1 Ocak 2000 tarihli, gerçekten de tarihî nüshasýný al- dým. Çift kapaklý, iki yönde de okunabilen, ama tersyüz edilerek sunul- muþ, iki gazete halinde hazýrlanan o gazete, yorgunluðu ve umudu to- kuþturuyor bir bakýma. Hayat ve benim hayatým da öyle geçmedi mi? “1999, uç yýl” diyor manþetlerden biri, “2000, simge yýl” diyor öbü- rü. Ýki eþanlamlý kelime, diyorum sessizce, içimden. Sarmal hareket düzeninde baþ ve uç, iki sonuç, sivilce gibi patlamaya aday, Zaman'ýn gergin teninde baþ vermiþler. Ýrin dolu iki hassas nokta, ilkinin verdiði aðrýlý acýyý ötekisi esirgesin istiyoruz þimdi. Yaþadýklarýmýzdan yorgun düþmüþ olmalýyýz. Bir de, benim gibi enerjisini yitirmeyen, hâlâ proje- sinin peþindeki arayýþ çizgilerini önemseyen dikbaþlý bireyler kol gezi- yordur saðda solda, onlarý yolda görür görmez tanýyamayýz, yüzlerin- deki herþeyi göðüsleyebilecek ölçüde güçlü ifadenin altýna inebilsey- dik, yorgun deðil ama yýlgýn olduklarýný okuyabilecektik, sanýyorum. Zamanýn böylesine bilincine varmýþ olmak, taþýnýr yük deðil. Anket yanýtlarý arasýndan biri, ötekilerden sýyrýlan çocuksu tepkisiy- le, dikkatimi çekmiþti: Cartier-Bresson'un, 92

yaþýnda, neredeyse tü- münü katettiði yüzyýla bakýp getirdiði yorumu hafifseyemezdim: Herþe- yin kârlýlýk esasýna dayandýrýldýðý, tekniðin ve bilimin utku saplantýsýnýn egemen kýlýndýðý, Erk'in vahþetinin ve yeni kölelik biçimi olarak yerkü- reselleþmenin aðýr bastýðý çaða karþý Dostluk ve Aþk üzerinden savaþ açmýþtý o özgün göz. Yapacaðýný yapmýþ, elinden geleni fazlasýyla or- taya koymuþ birinin ayrýca Ars'tan sözetmesi gerekmezdi – kapýsý ger- çekleþtirdiði iþ nedeniyle çalýnmýþtý: Elde var bir. Dostluk, Aþk, “Yaþa- sýn Anarþi!” savsözü, kurulu düzen karþýsýnda aðýzdan salýnabilecek tek (naif ama haklý) ünlem deðil miydi?

Ertesi sabah, 2 Ocak 2000 günü, ýssýz Barbizon ormanýnda, iki baþka ucun önünde bir süre durayazdým: Tek bir fýsýltýnýn dolaþmadý- ðý, en ufak kýpýrtýnýn göze çarpmadýðý bu dingin ortamla çeliþen görü- nüm ürperticiydi: Herbiri yedi-sekiz metre boyunda, yarýçaplarý yarým

metreyi bulan koskoca aðaçlar, kökleriyle birlikte topraktan koptuklarý 26 Aralýk 1999 gününden, o amansýz fýrtýnadan bu yana, ayakta kala- bilmiþ, kendileriyle nasýlsa ayný yazgýyý paylaþmamýþ komþularýnýn arasýnda boylu boyunca yatýyorlardý. Bir tanesinin tam karþýsýna geç- tim ve derinlemesine, yukarýdan aþaðýya ölüyü okudum – týpký Man- tegna'nýn mý Holbein'ýn mý olduðunu þimdi kestiremediðim Ýsa tablosu- nun her seferinde içimde yarattýðý gergin duygu – bunu daha yoðun ve yaralayýcý biçimde, 26 Eylül 1999 sabahý Gata gusûlhanesinde yaþa- mýþtým.

Hayat, hayatýmýz, bu basmakalýp eðretilemenin iki ögesinin arasýn- da gerili bir hat üzerinde geçip gitmiyor mu? Geçip gitmek fiilinin insaf- sýzlýðýnda, gene de uçarý, tülsü bir nota bekliyor. Herþeyin içeriðini et- kileyen bir sýcaklýðý var o notanýn. Örtündüðü, saklandýðý noktadan, iki sessizlik arasýný kapsayan ezginin bütün karakterini belirleyen bu tek sesi biz seçmiþ, seçiyor olabilir miyiz? Yoksa hücrelerimizin ücra bir köþesinde bir gen çekirdeðinde onunla birlikte mi doðuyoruz? Pek çok insan, o sesi iþitmeden yaþýyor, ölüyor, diye düþünüyorum.

Ayný gece, varolan en 'hýzlý' bilgisayarýn yaratýcýsý bir Silicon Valley uzmanýný izledim ekranda. "Herkesin insanlýk için, Gelecek için yeryü- züne birþeyler býrakmasý gerekir" diyor bir ara: "Mühendisim ben, elim- den ne gelir baþka, oturdum, onbin yýl boyunca çalýþabilecek bir saat yapmaya karar verdim". Bir laboratuvar, küçük bir uzman ordusu iþe koþulmuþ. Onbin yýl öncesine uzanan aklým, oradan onbin yýl sonrasý- na umarsýz bir sýçrama yapýyor: Zaman bir fikirdir, onu biz istemiþ ol- malýyýz. Bu sayýmdan, oysa, ne çýkarabiliriz?

Paris'te bir kitabevinde, gelmiþ geçmiþ en derin gelecek öngörüsü- nün, Jules Verne'in, 1863'de kaleme aldýðý, "2000 Yýlýnda Paris" kita- býný karýþtýrýyorum. Geçmiþ gerçek çehresiyle sývýþýp gitmiþ elimizden, þimdiki zaman epitopu bir yanýlsama, geleceðin içimizde yarattýðý ek- siksiz korkuyu hafifletmenin tek yolu ona önceden dokunmayý dene- mek.

Gelecek düþüncesinin bize aþýladýðý en katýþýksýz, erimesi en güç korku, gerçek bir gelecekten yoksun olduðumuzu bilmemizden doðup büyüyor. Þüphesiz, bütün bütüne yoksayabileceðimiz bir boyut, bir uzam/zaman denklemi, dahasý bir þey olarak deðerlendiremeyiz onu: Kýsa, dar, sýð da olsa bir gerçekliði vardýr, bizi þu anda, þu anýn içinde bekler. Gelgelelim, benimle sýnýrlýdýr ya Gelecek, bu özelliði onu bir- denbire ufaltmaya yeter benim gözümde. Gelecek zamanýn kendinde- ki duvarýný, seddini gören herkes o eþiðin ötesine geçmek gereksinme- si duyar mý içinde bilemiyorum; bütün bilebildiðim, elimizin altýndaki en eski söylen metni olan Gilgameþ destanýndan bu yana ölümsüzlük dü- þünün eþelendiði, o isteðin kuþaktan kuþaða kimi bireylere devredildi- ði, onlarda kök saldýðýdýr – o kesitin tabakalarýna yeniden dönecek de- ðilim burada.

XX. yüzyýlýn ikinci yarýsýnda, yeni bulunan tabletlerin üzerinde ça-

lýþmayý sürdürdü araþtýrmacýlar. Bilgileri, bilgelikleri benim okuryazar- lýk düzeyimi haydi haydi aþan kadim Mezopotamya uygarlýðý uzmanla- rýnýn çalýþmalarýný sökmeye davranmadým elbette; Jean Bottéro'nun, eldeki bütün verileri göz önünde tutarak hazýrladýðý yeni Tufan versi- yonlarýný, son Ölümsüzlük Yolculuðu metinlerini okumakla yetindim. O delik deþik anlatý, sonunda bir anasoru peydahladý zihnimde: Ondan öncesinde, silinmiþ kaç deðiþkeni söylenmiþ, hazýrlamýþtý bu söylenin? Demek, geçmiþin, geçmiþimizin de kaybolmuþ bir sýnýrý var. Ötesi- ni seçemiyor, göremiyor, bilemiyoruz. Korkusuzca yerkürenin karanlýk yakasýna yolcu çýkan, ölümsüzlük peþinde ölümü göze alan, bütün "kahraman"larda (Gilgameþ, Ülis, Iason, Sinbad), Zaman'ýn iki týkanýk ucunu zorlamadan edememiþ beyhûde baþkaldýranlar mý okumalýyýz? Yýðýlmaysa, Zaman'ýn yýkýntýlarý iki yönde de, yýðýnlar halinde duru- yor. Benim gibi pek çok kiþinin yaptýðý, ondandýr, yanlara doðru, yen- geç mantýðýyla kaçamak hareketler düzenlemek. Ýki ürkütücü týkanýþýn arasýnda, günlerimizi gecelerimizi, saptýðýmýz yan yollardan iþaretler, anlam kýrýntýlarý toplamaya ayýrýyoruz. Nedir, ortaya koyabileceðimiz? Ýki yýðýndan birine, belki ikisine de katýlacak, eklenecek parçalar, bü- tünler. Daha saðlam, kalýcý iþler çýkarmayý, izler býrakmayý öðrenmek için atalarýmýza bakmaktan caymalýydýk, diye düþünmeden edemiyor insan: Birkaç bin yýl öncesinin Dünya'sýný, gözlerimizin önünde yeni- den kuramýyoruz: Herþey deðilse bile herþeye yakýn bir toplam toza topraða dönüþmüþ, hücrelerine ayrýþmýþ, sýfýrlanmýþ. Duruyorsa Doða duruyor bir tek: Þu taþ, þu deniz bizi bütün saydýðýmýz vakitlerin ötesi- ne götürebilecek ölçüde dirençliymiþ.

BBC'de, uzay fotoðrafçýlýðýnýn vardýðý son aþamalarý konu edinen, en yeni görüntüleri ekrandan yansýtan bir belgeseli izlerken, Zaman'ýn, katý ya da sývý, olasý bütün hallerinde, sýfýr noktasýyla ¥ noktasý arasýn- da bütün eriþim eðrilerinde yüzüþü önünde kalakalýyorum.

Kalakalýþ – bana öyle geliyor ki, en gerçeksi koþulumuz, bizi doð-

ru-olan’a olabildiðince yakýn tutabilecek yerlem bu. Neden-sonuç bað- lantýlarýndan yoksun, gerekçesiz bir baþlangýçla gerekçesiz bir son arasý kendisini kendisindeki enerjiden yola çýkarak üretmekten öte bir amacý bulunmayan sayýsýz hareketin ortasýnda, koyabileceðimiz tüm ölçüleri aþan bir enginin – sýnýrlarý yoksa – gerçekten de merkezinde, seyretmek (her iki anlamýyla) elimizden gelen tek fiil.

Çocukluðumda, Kainat ve Feza kelimeleri öyleydi, sonra Evren ve Uzay kelimeleri gelip berikileri iteledi, anlaþýlmaz birer çekim alaný ya- ratýrlardý dünyamýzda. Baþka diller öðrenmeye baþladýðýmda, Kaos ve Kosmos kelimeleri, yazmaya koyulduðumda ürettiðim bir çanta-keli- me, Kaosmos, beni farklý derinliklere sürükledi. Sonunda eski, kendine özgü tuhaf bir kokusu (ve korkusu) olduðuna vardýðým Acun kelimesi- ne geldim dayandým: Oraya yaklaþtýðýmý, zihnimi ve tenimi onun taþý- dýðýný o eþikten geçince düþündüm ilk kez. Epeydir, kalakalýþtan çýktý- ðýma inanýþým bundan: Acunda(n) acunu seyretmek; varlýðým, varolu-

þum için ayrýca bir gerekçe olmasa gerek(tir).

Café Balzar ’da bir masada, son yýllarda durmadan loþ koridorlarýn- da, salonlarýnda baþka bir çaðý dinleyerek gezindiðim, içorganlarýna doðru çeyrek yüzyýlý aþkýn bir süredir bir tür hac düzenlediðim Cluny Ortaçað Müzesinden söküp çýkardýðým izlenimlerin sisi içinde, az öte- deki Square Painlevé’deki aðaca bakýyorum. Bir “ýhlamuraðacý” saný- yorum o; nicedir benzerleriyle kurmaya çalýþtýðým söyleþilerin bir pro- vasýný yýlda iki-üç kez kendisiyle yapýyor oluþumu yadýrgýyor mudur? Bir aðaçla konuþmaya kalkýþmak, türdeþleriyle paylaþtýðý saðýrlýk basamaklarýný týrmanmaktan yorgun düþmüþ biri için hiç de akýldýþý bir davranýþ, mantýktan yoksun bir seçim sayýlamaz. Duyduklarýný anla- maktan aciz komþularýmla kuracaðým diyalog, beni duymadýðýndan bütünüyle emin olmadýðým bir aðaca doðru konuþmaktan, iç-konuþ- maktan daha tutarlý olur, kim diyebilir?

Ona Julianus’un heykeliyle, Tekboynuzlu halýlarýndaki kimi figürler- le, gövdesinden çoktan ayrýlmýþ taþ baþlarla yüzyüze durduðumda ya- þadýðým dipsiz kayboluþ duygusunu aktardýðým sanýsý beni bir ölçüde hafifletiyor. Sessiz, suskun aðaç, senin kendi kelimelerin, sesin, anlam düzenlemelerin yok mudur?

Günlerdir, bu þehrin sokaklarýnda, cebimde kalemim ve küçük si- yah defterim dolaþýyorum, aradabir kahvede mola verdiðimde, býraký- yorum: Mürekkep lekeleri, içinde yüzdüðüm boþluðu harflerle donatý- yor, boþ bir porteye hýzla konan biribirileriyle uyumlu notalarýn akýþýn- daki gibi, anlam parçacýklarýný birleþtiriyor, buluþturuyorlar. Zamanýn ne çok biçimi, kýlýðý, hali var: Kimi, yaðmur tanelerine dönüþtüðüne ta- nýk oluyorum onun; kimi, üstüste yýðýlan görüntülerin toplamýndan faz- la bir tek görüntü çýkageliyor zihnimin dibindeki kara perdeye, ölçüyo- rum onu, elimden sývýþýp gitmesini izliyorum. Yýllar, bana, izlemenin ne denli canalýcý bir edim olduðunu öðretti. Bu iþte, yüzmekten öte bir du- rum; büsbütün býrakmýyorsanýz kendinizi, akýnýn içinde sizi pekâlâ fail de kýlabilecek bir müdahale biçimi

yaratabiliyorsunuz. Zamanýn tane- leri diyordum ya, o tanelerin birinden öbürüne geçiþin özel bir süzülü- þü olduðunu bilmek gerekir. Buraya geldim, döneceðim; iki noktanýn arasýnda salýnan gevþek, dolantýlý, kývrýmlarý kuralsýz bir hat beni hep- ten baþýboþ olmaktan koruyor. Hayatýn, yaþamanýn binbir yolu varsa, ben demek bunu seçtim, ona seçildim.

KÜRE ÇAÐINA MEKTUP

Yýllar önceydi, aralýksýz kar yaðýþýnýn þehrin bütün damarlarýný týka- dýðý kýþ günlerinden birinde, sokak kapýmýn önünde büyük bir billûr kü- re buldum. Bilen bilir, aylarca, masamýn üzerinde durdu o küre; elimle dokunduðum an içýþýðý yanýyor, beliren sis bulutlarý bir süre sonra de- lindiðinde, ne çok aðýr ne çok hýzlý, içinden geçen görüntüleri, gözlerim kan çanaðý, izliyordum. Baþý belirsiz geçmiþten, ucu açýk gelecekten sökün eden olaylarý, insanlarý, diyarlarý cemediyordu billûr kürem. Ay- larca, önünde, uykusuz kaldým. Bekleseydim, vaktimin elverdiði ölçü- de "herþey"i görme olanaðým olacaktý. Kendi ölüm tarihimi öðrenece- ðimi akýl ettiðim gün söndürdüm küremin ýþýðýný, onu bir kasanýn içine kaldýrdým. Gelgelelim, varlýðý duyulmuþtu bir kere, kimsenin beni rahat býrakmayacaðý apaçýk ortadaydý. Sonunda, Uzak Batý'dan bir heyetin baþkanýna teslim ettim küreyi, araþtýrma labaratuvarýnýn projesini teh- likeli ama makûl bulmuþtum: Hedefleri, küreyi bütün ev bilgisayarlarýn- da yer alacak biçimde çoðaltmak. Baþaracaklarýný sanýyorum. Bir çýr- pýda olmayacak bu; ola ki, üçüncü –miladî– bin yýlýn ortalarýna gelesi- ye kürenin gizini sökmek için uðraþýp duracaklar; sonuç alacaklarý gün gelecek ama.

O günün insaný, insanlarý için bugünden kaygýlanmak anlamsýz bir tepki olarak görülebilir. Bir raslantý sonucu, olacaklardan sorumluluk duyacak duruma gelmiþ olmasam, aldýrmayabilirdim de. "Benden son- ra tufan"ýn yerine "benim yüzümden tufan" duygusu gelip çöreklendi içimde, nasýl hayýflanmayayým.

Apaçýk ki, 2500 yýlýnýn insaný için "þimdiki zaman" kalmayacak. Her eve girecek o küre, bütün geçmiþi, bütün geleceði, yaþamýþ-yaþaya- cak her bireyi, yaþanmýþ-yaþanacak her olayý içereceði için kimsede kendi hayatýný sürdürecek niyeti, gücü býrakmayacak. Her canlý, küre- sinin önünde, komþularýndan yalýtýlmýþ, ama tarihin ama kýyametin pe- þinde, iki kara deliðin ortasýnda sonsuz bir kayboluþun içine yuvarlana- cak. Bugünkü durumla kýyaslarsak, farkýn ne denli vurucu olduðu orta- ya çýkacaktýr: Þimdi de ekran önünde geçiyor hayat: Bilgisayarýnki ya da televizyonunki, kimileri

dolduruyor camýn arkasýný, kimileri boþaltý- yor. Oysa küre, doldurulasý bir alan býrakmayacak yarýnýn insanýna: Hayatý zaten içerdiði için, olmuþ ve olacak herþeyle kendiliðinden do- lu olduðu için, herkese onu zamaný yettiði ölçüde, geriye ya da ileriye doðru boþaltmak kalacak.

O koþullarda, hangi diþi anne olmaya kalkýþýr, hangi er soyu devam etsin diler? Bir tek umuda bel baðlýyorum: Geçmiþin ve geleceðin aký- þýný öðrenmeyi yadsýyacak, herþeyi bilen küreyi evine sokmamayý ba- þaracak bir avuç isyankâr çýkabilir. Onlarýn tohumlarýný þimdiden atma- lý, tez elden genlerine o yükü bindirmeliyiz.

Söylemesi kolay, bütün ölçülerimizi, parametrelerimizi gözden ge- çirmek anlamýna geliyor bu. Geçmiþi olabildiðince öðrenmenin, gele- ceðe olabildiðince hazýrlanmanýn kesin bir doðru sayýldýðý bir zihinsel serüvenden geçerek geldik buraya: Rönesans, Aydýnlanma Çaðý, As- rî Zamanlar basamak basamak bilgiyi neredeyse kutsamaya taþýdý in- sanoðlunu. Vardýðýmýz eþikten gurur duyuyoruz: Parmaklarýmýzýn bas- týðý "tuþ"larla ulaþabileceðimiz noktalarýn sayýsýzlýðý bizi gönendiriyor. Ne hazin! Yeryüzünden eskisinden az kan kokusu geliyor, diyebilir mi- yiz? Kiþi baþýna düþen mutluluk, iletiþim, uygarlýk birimlerinin arttýðýný söyleyebilir miyiz? Bilme, öðrenme, ilerleme efsanesi bizi vandallýðýn, saðýrlýðýn ortasýna gömdü. Kürenin evimize geliþ öyküsünü bir düþ, im- gelem ürünü vasat bir düþlem, ucuz bir bilimkurgu denemesi olarak al- gýlayacaksýnýz herhalde. Apple, iki öðrenci tarafýndan bir garaj köþe- sinde biçimlenmeye baþlayalý otuz yýl olmadý. Kartopu hýzlanýyor. Çýð büyüyor.

Ýnecek var.

YONTUCU ZAMAN

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ni Samih Ri- fat'la gezerken, bu topraklarýn kültürel geçmiþi- nin, binlerce yýl öteden günümüze ulaþan izleri- nin neden bunca rahatsýzlýk yarattýðýný bir kere daha düþünme olanaðýmýz oldu: Çatalhöyük'ten Roma'ya, Bizans'a uzanan geniþ bir zaman dili- mini söküp atmak, silip geçmek isteyenlerin "kültür felsefeleri" gerçekten de baþarýlý mý oldu: Çevremdekilere sordum, yýllardýr Anadolu Me- deniyetleri Müzesi'ni gidip gezen olmamýþ arala- rýnda. Oysa, yeni kazanýmlarý, yeni düzenleme- siyle, Anadolu kültür mirasýnýn alfabesi orada bekliyor.

Yüzler silinmiþ: Yourcenar 'ýn "en büyük yontucu: Zaman" olarak adlandýrdýðý koþullar taþlarý bile eritebiliyor iþte.

Yazýlar silinmiþ, silinecek olmuþ: Elinde çekici çivisi, tabletin üstün-

de dolaþan yazýcýnýn kemikleri toz olmuþ.

Elden ele dolaþmaz, korunmaz, yeniden üretilmezse her kültürü

siler, silecektir Zaman.

Söyleþi. - Enis Batur

i

CENNET BAÞKALARIDIR

Ýki nokta üstüste üstüne bir açýlýþ

altKitap: Yeryüzü: Cehennem'in yayýn tarihi elbette ilginç: "1999-2000 dönemecinde, bir binyýl kavþaðýnda, Zaman'ýn ademoðlu'nda doðurduðu korku formatlarý üzerine" ürettiðiniz bir dizi metnin okurla buluþmasý, yeni bir 'dönemeç' olarak anýlmaya aday bir dizi olayýn hemen ardýna denk geliyor: Okyanus'a bakan Dünya Ticaret Merkezi, hava'dan gelen saldýrýlarla, ateþ'ten iki kuleye dönüþtü.

Sayýlarýn -'zamaný saymak'ýn- anlamsýzlýðý, tam da binyýl dönemecini döndüðümüz sýra belirginleþmiþti: Hiçbir þey olmadý: Ýnsanoðlu'nun biriktirdiði onca korku, ürkü, kehanet ve kem sözün dolacaðý çukur açýlmadý. Yeni bir tekvin noktasý korkusundan çok, belki de yeni bir tekvin noktasý beklentisiydi çað boyu çýð gibi büyüyen. Açýklýkla ifade edilmese de, diye düþünüyorum, tüm diðer duygu ve düþünceler bir yana, 11 Eylül 2001'de bulunan, bulunduðuna inanmaya, inandýrmaya çalýþýlan tekvin noktasý, bir tür rahatlamayý da beraberinde getirdi: Biz yeni dönemecimizi bulduk artýk, þimdi Amerika düþmanýný arýyor.

Kâhin ve kehanet sayýsýndaki artýþ þaþýrtýcý olmadý tabiî ki: Nostradamus'tan çaðýn medyasýna, ekranlarda, gazete köþelerinde kimi kez açýkça, kimi kez bir yorumun arasýna gizlenmiþ bir biçimde yüzlercesi gelecek'i bilmek, bildiðini bildirmek için yazdý, konuþtu, göründü durdu.

Peki, siz ne biliyorsunuz? CNN'in karþýsýnda gözleri faltaþý gibi açýk, açýlmýþ fal taþlarýndan bir ipucu okumaya çalýþarak, bir baþka Aciz çaða mý giriyor insanoðlu; Amerika büyük bir þaka mý gerçekten; yeryüzünde durmadan alev alev yanýyorsak, soðutucularýmýz kimler, neler, ki devam edebiliyoruz? Þimdi ne olacak, sonra, gelecek geldiðinde ne olmuþ olacak? Elinizde papirüs,

mürekkep,

tüy

-büyük

olasýlýkla

Opera'nýn

cehennem

görünümlü

sayfalarýndan birine iki kule dikerken- neler biliyorsunuz - bize gelecekten söz açýn.

Burak Þuþut

Söyleþi. - Enis Batur

ii

CENNET BAÞKALARIDIR

Ýki nokta üstüste üstüne bir açýlýþ

Enis Batur: Yeryüzü: Cehennem'e ya da o metin dizisiyle baðlantýlý olarak birazdan dile getireceklerime geçmeden önce, bir "þey" söylemek istiyorum: Sevgili Burak Þuþut'tan, sanýrým altkitap sitesinde âdetleri böyle olduðu için, Murat Gülsoy, benimle bir söyleþi yapmasýný, o amaçla sorular hazýrlamasýný rica etmiþ - öyle anlýyorum. Burak Þuþut'un gelip önüme sürdüðü "soru metni"nin, uzunluðundan çok yoðunluðuna bakarak, hayatýma yarýyarýya istediði, yarýyarýya da istediðim için giren editörümün, yardýmcýmýn giderek bir "kara belâ"ya dönüþme eðiliminde olduðunu gördüm; böyle giderse, sabrýmýn yakýnda taþacaðýný, onu gerçekten haklayacaðým bir metin kurmak amacýyla masaya oturmak durumunda kalacaðýmý kavradým - gerisini artýk kendi bilir. *

"Yeryüzü"nden ve "Cehennem"den, geçen iki yýl içinde yazdýðým bu küçük kitapta yeterince dem vurmuþ(t)um; bugün burada, 11 Eylül 2001'den yaklaþýk bir ay sonra, sözü ":"ya getirmek istiyorum.

Bir sözcüðün bir baþka sözcüðe, iki sözcüðün ya da kavramýn biribirilerine eþitlenmeleri, eþit kýlýnmalarý, görülmeleri Aritmetik sanatýnda iki "deðer"in = iþaretinin iki yanýnda karþýlýklý gelmeleri kadar açýk bir denklik durumu, apaçýk bir denklem oluþturmaz genellikle. Dilde benzetmenin, eðretileme kurmanýn dokusu sayýlar âlemine oranla daha esnek bir kurallar dizgesine dayandýðý görülür. Eþanlamlýlýk da öyle: Ýki kelime gerçekten eþanlamlý olabilseydi, aralarýna ayýrtýlar sokulmasaydý, sokulmayabilseydi, varolmalarý gerekmezdi. Baþlýkta dile gelen, "yeryüzü cehennemdir" önermesinden mek parmak farklý gene de. "Dünya çürüyen bir cesettir" - ünlü hadisteki gibi, eðretilemenin alanýnda ilerleriz, cümleyi öyle kurduðumuz an.

Gelgelelim, bir cümle yok burada; baþka türlü ifade edildiðinde þüphesiz çok yakýn bir anlam birliðine varýlýyor olsa bile, baþka türlü deðil de böyle ifade edilmiþ olduðuna bakarak, sözcüklerin dizimi açýsýndan daha az alýþýlmýþ, sayýsal deðerlerin dizimi açýsýndan sýkça rastlanan bir biçimsel koyuþla karþýkarþýyayýz - önce bunu mimlemek isterim.

O durumda, iþ ":"nin iki tarafýna yerleþtirilen "deðer"lerin içeriklerinin ölçümünün yapýlmasýna kalýyor.

Cehennem'in adresi kimi metinlerde verilmiþtir. Buna karþýlýk, elimizin

Söyleþi. - Enis Batur

iii

altýndaki yazýlý ya da görsel tasvirlerin, ama Bosch ama Alieghieri, bizi öteye götürdüðünü söylemek olanaksýzdýr: Bütün veriler, belki âdemoðlunun tasarým parametrelerinin sýnýrlýlýðýna koþut olarak, önümüze Yeryüzü'nü getirmektedir.

Yeryüzü'nün öteden beri Cennet'le özdeþtirilen, o basmakalýp eðretilemeyle iþlenen bölgelerinin varlýðýna bakarak, ayný imgesel yaklaþýmý ters yönde çalýþtýrdýktan sonra ortaya çýkan ikili sonucu bir denkliðe oturtmak, örneklerine öteden beri rastlanýlan iþlem. Ben onu demiyorum: Cehennem buradadýr baþka, burasýdýr bambaþka. Siyah deðildir Cehennem, ancak gri olabilir: Beyazý içermese, seçeneði ikidebir anýmsatmasa, Cehennem sakininin imgeleminde Cennet'e yer kalmaz, cezasý hafiflerdi.

Yeryüzü, bundan Cehennem: Sartre'ýn ifade ettiðinin tersine, Cennet baþkalarý(na ait) olduðu için.

Bize ait olmayacaksa, Cennet konusunda yapýlacak, yapýlasý tek eylem onu tezelden Cehennem'e çevirmektir. (Burada, fiili "tercüme etmek" anlamýnda kullanýyorum).

"Bize gelecekten söz açýn" diyor Burak Þuþut. Ben size ondan zaten söz etmiþtim.

"Dahasýný söyleyin" demeye getiriyorsanýz, bana sade bir kahve hazýrlamanýz gerekecek. Ýçtikten sonra, fincaný çevirir (burada düzanlama dönüyoruz), beklerim: Telve çalýþsýn. Giden vaktimi buna ayýrmýþtým, kalan vaktimi neden sakýnayým?

Enis Batur 8 Ekim 2001

Ýstanbul

Söyleþi. - Enis Batur

v